ARCHITEKTURA
CZASOPISMO TECHNICZNE
TECHNICAL TRANSACTIONS
ARCHITECTURE
WYDAWNICTWO POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ
7-A/2011
ZESZYT 23
ROK 108
ISSUE 23
YEAR 108

BONAWENTURA MACIEJ PAWLICKI*

ZE STUDIÓW NAD RELIKTAMI DOMNIEMANEGO PALATIUM SIECIECHA W KRAKOWIE

EXCERPTS FROM THE RESEARCH ON THE SUPPOSED PALATIUM OF SIECIECH IN KRAKÓW

Streszczenie

Obszerny artykuł, oparty na nowych źródłach, omawia problematykę i interpretuje odkryte wcześniej przez wielu badaczy relikty i rzuca nowe spojrzenie na funkcjonowanie na terenie krakowskiego Okołu domniemanego palatium Sieciecha.

Słowa kluczowe: palatium, gródek, osada na Okole

Abstract

An extensive article based on new sources concerning the issues and interpretations of relics discovered by many researchers, and sheds a new light on the functioning of Okół, a supposed palatium of Sieciech, now in the central area of Kraków.

Keywords: palatium, comes-mansion, settlement in Okół

* Prof. dr hab. inż. arch. Bonawentura Maciej Pawlicki, Wydział Architektury, Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków, Politechnika Krakowska.

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

1. Wstęp

Domniemany romański dwór lub gródek Sieciecha z końca XI w. w obrębie Okołu w Krakowie nie został do dzisiaj zlokalizowany. O jego istnieniu świadczą nieliczne źródła materialne i obszerne piśmiennictwo. Badacze od dawna typują kościół św. Andrzeja i pobliski rejon u podnóża Wawelu jako miejsce ulokowania pierwszej siedziby jednego z wybitnych przedstawicieli średniowiecznej elity, Sieciecha I, żyjącego w czasach Bolesława Śmiałego (1058-1080), a także będącego zaufanym dostojnikiem i palatynem Władysława I Hermana (1079-1102). Aktywnie uczestniczył on w rządzeniu państwem, wspierał militarne przedsięwzięcia króla, działał jako doradca polityczny i dyplomata. Stąd *comes palatinus* w latach 1079-1098 mógł wyruszać w podróże, odwiedzając wyznaczone na trasie grody, gdzie pozostawał czas jakiś w celu doglądania spraw publicznych. Obiekt ten był ważnym elementem obronnym zespołu osadniczego w okresie niepokojów młodego państwa dzielnicowego niemal przez 240 lat, do czasu przekazania dawnych zabudowań całego zespołu konwentowi sióstr klarysek w 1318 roku.

Artykuł przedstawia wyniki dotychczasowych ustaleń badawczych na temat tej ważnej siedziby możnowładczej, której relikty mogą skrywać mury obwodowe korpusu nawowego, nierozpoznane mury pod prezbiterium kościoła oraz odkryte ostatnio zachowane fragmenty w południowej wieży masywu zachodniego. Nadal nieznane są koleje budowy najstarszej fazy korpusu świątyni, sprzed wzniesienia w drugiej połowie XII w. trójnawowej jednorodnej konstrukcji podporowo-sklepiennej z dwoma wieżami, transeptem, emporami, apsydiolami i prezbiterium zakończonym półkolistą apsydą.

2. Siedziby możnowładcze wczesnośredniowiecznej Europy

Uosobieniem siedzib monarszych i książęcych wczesnośredniowiecznej Europy stawały się cesarskie budowle rzymskiego Palatynu. Wyprowadzona stąd nazwa *palatium* jest hegemonistycznym symbolem wzorcowej możnowładczej budowli warownej, pełniącej ważną funkcję obronną i ośrodka władzy. Powstając w centrum osady usługowej i handlowej, stawała się jej częścią składową, umożliwiała sprawne zarządzanie, dawała także schronienie mieszkańcom na wypadek wojny. Obronny gródek był niezależnym zespołem obiektów wraz z najbliższym otoczeniem, realizującym normę wyizolowania od zespołu osadniczego, pełnił też wszystkie ważne funkcje poprzez budowę w ich obrębie wielu budowli sakralnych, mieszkalnych i gospodarczych. Podobne znaczenie posiadały budowle biskupie.

Wśród budowli świeckich, pochodzących z przełomu X/XI i początku XII w., wymienić należy względnie dobrze zachowane warownie niemieckie, z których kilka dotrwało do naszych czasów w środkowych i zachodnich palatynatach Niemiec, utrzymujących od dawna kontakty z polskimi rodami książęcymi. Z tego okresu pochodzą założenia pałacowe, otoczone fortyfikacjami, zakładane w Saksonii, a także na zachodnich obszarach Nadrenii, Hesji i Badenii. Odniesieniem dla polskich budowli mogły stawać się wzorce płynące z Koblencji lub wpływy z położonego dalej na zachód nad Mozelą Trewiru (il. 1).

Koblencja (Koblenz), założona około 9 roku p.n.e. jako rzymskie *castellum* przy ujściu Mozeli do Renu, leżąca w kraju związkowym Nadrenia-Palatynat w zachodniej części Niemiec, była od 1018 roku w posiadaniu arcybiskupów Trewiru. W okresie od XI do XIII w. pełniła nadal swe funkcje ważnego feudalnego ośrodka władzy i handlu winem. W starożytnej

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

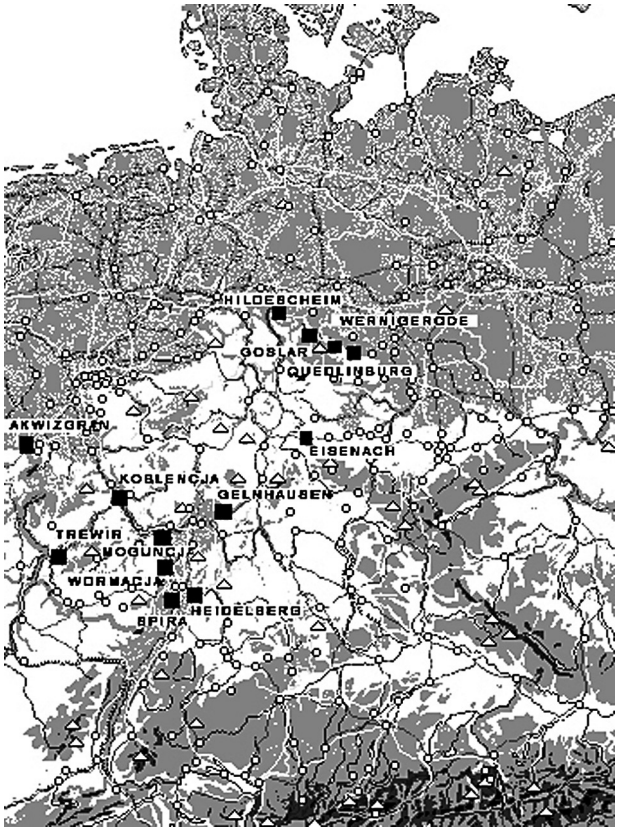

Il. 1. Mapa ilustrująca rozmieszczenie palatynatów Cesarstwa Niemieckiego
Ill. 1. Map illustrating the layout of the palatinates of the German Empire

posiadłości rzymskiej Wormacji (*Civitas Vangionum*) powstała w IV w. siedziba biskupstwa, która zanikła po załamaniu się chrześcijaństwa, tworząc następnie od początku V w. centrum królestwa burgundzkiego, rozbitego w 436/437 roku przez Hunów. Pozostająca we władaniu Alemanów i Franków jako ośrodek władzy wznowionej w 614 roku miała już w VII w. rezydencję królewską, a od X w. budowle siedziby zwierzchnictwa biskupów oraz zamek z XI w. i słynną katedrę z lat 1171-1230, rozbudowywaną do XIII w. Podobnie dawne rzymskie *castellum* Konstancja (Konstanz), port nad Jeziorem Bodeńskim przy granicy ze Szwajcarią, miasto w kraju związkowym Badenia-Wirtembergia w południowej części Niemiec, swój nowy etap rozwoju od VII w. zawdzięcza ulokowaniu tu siedziby biskupstwa. Niektóre z pierwotnych obronnych założeń dotrwały śladowo do początku XII w. w budownictwie Friesach w Karyntii lub Norymbergi w Bawarii, wymienionej po raz pierwszy w 1050 roku jako cesarska osada targowa. Wzorami rezydencjonalnych budowli, wznoszonych przez władców, rody książęce i palatynów, były pierwszoplanowe obiekty w hierarchii wczesnośredniowiecznych organizmów władzy monarszej, takie jak palatia z czasu Karola Wielkiego w Akwizgranie, Ingelheim i Nymwegen. Były to budowle halowe trójnawowe z eksedrą, powstałe na wzór bazylik starorzymskich (il. 2-3).

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

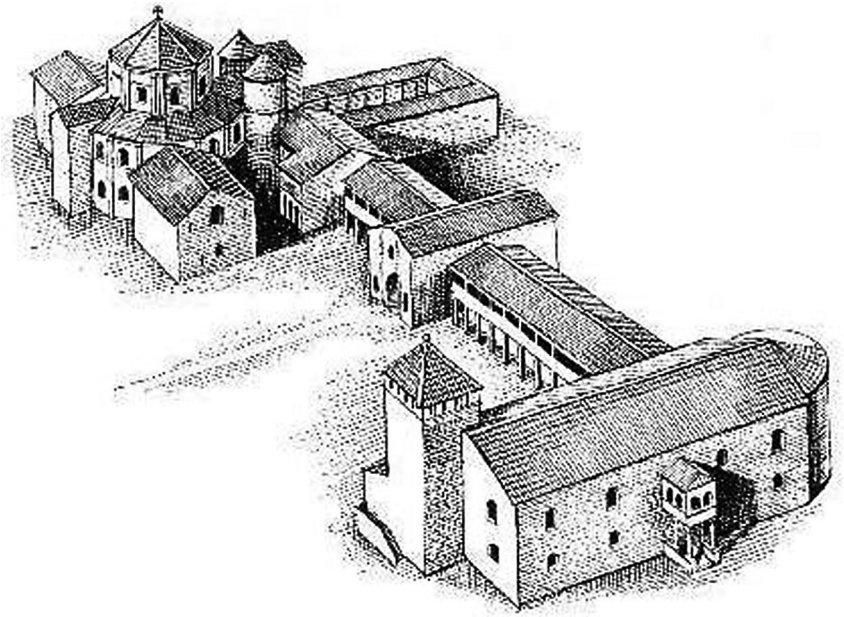

Il. 2. Pałac w Akwizgranie, reprodukcja. Źródło: http://www.wiking.edu.pl/upload/historia/images/swiatynia_Akwizgran.jpg
Ill. 2. Palace in Aachen, reproduction

Il. 3. Pałac cesarski w Ingelheim. Źródło: http://pl.wikipedia.org/wiki/Ingelheim_am_Rhein
Ill. 3. Imperial palace in Ingelheim

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

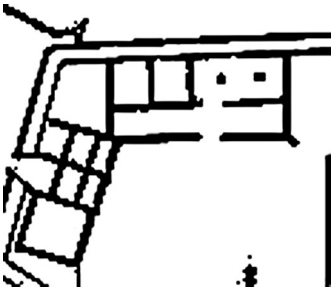

Il. 4. Palatium książęce w Gelnhausen, plan.
Źródło: www.burgenkunde.de/jugend/modell_Gelnhausen.htm
Ill. 4. Ducal palace in Gelnhausen, plan

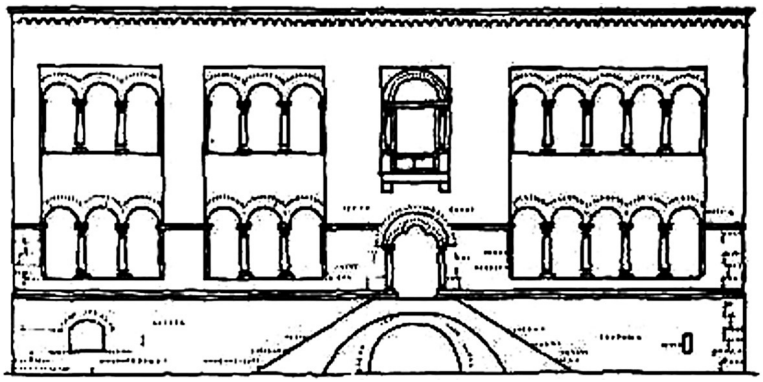

Il. 5. Palatium książęce w Gelnhausen, rekonstrukcja rysunkowa elewacji.
Źródło: www.burgenkunde.de/jugend/modell_Gelnhausen.htm
Ill. 5. Ducal palace in Gelnhausen, drawing reconstruction of the facade

Il. 6. Palatium książęce w Gelnhausen, zachowane relikty murów.
Źródło: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Gelnhausen_ Kaiserpfal
Ill. 6. Ducal palace in Gelnhausen, preserved fragments of walls

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

Wzorcem mogły być również warowne założenia pałacowe we wschodnich palatynatach Saksonii i Turyngii lub w zachodnich obszarach Nadrenii, Hesji i Frankonii, zakładane już od XI w. na wzór budowli obronnych w Gelnhausen koło Frankfurtu nad Menem, wzniesionych przez cesarza Niemiec Fryderyka I Barbarossę wraz z pobliskim miastem założonym w 1170 roku (il. 4-6). Z rezydencji tej pozostała ruina, świadcząca o jej pierwotnym monumentalnym charakterze. W obszarze murów zamkowych występują resztki specyficznego typu budowli

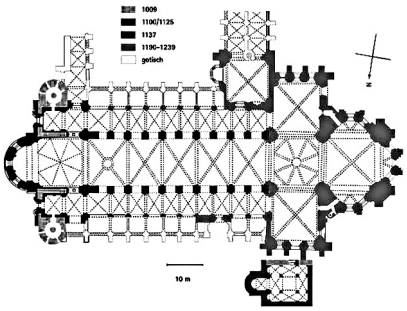

Il. 7. Kaplica Gotharda przy katedrze w Moguncji, plan sytuacyjny.
Źródło: www.1000-jahre-mainzer-dom.de
Ill. 7. The Gotthard Chapel at the Mainz Cathedral, situational plan

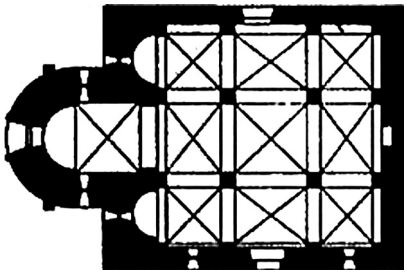

Il. 8. Kaplica Gotharda przy katedrze w Moguncji, rzut przyziemia.
Źródło: www.1000-jahre-mainzer-dom.de
Ill. 8. The Gotthard Chapel at the Mainz Cathedral, projection of groundfloor

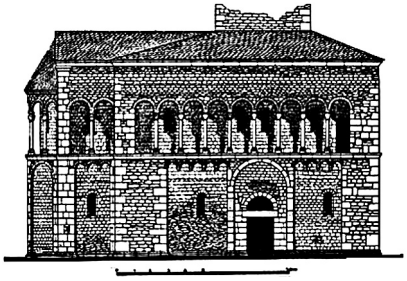

Il. 9. Kaplica Gotharda przy katedrze w Moguncji, rekonstrukcja rysunkowa.
Źródło: www.mainz.de/.../html/default/MKUZ-5T2LB2.DE.0
Ill. 9. The Gotthard Chapel at the Mainz Cathedral, reconstruction drawing

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

rezydencjonalnej. Była to zachwycająca budowla palatyna o trzech kondygnacjach z pięknymi oknami, ozdobionymi parami kolumienek. W licu zewnętrznym kamiennej ściany zachowane są pasy bloków czerwonego piaskowca, nadające mocny charakter i podnoszące rangę budowli palatyna. Zamek, wzniesiony na obszarze o trapezowym kształcie od strony zachodniej, dostosowuje się na wschodzie do zakola rzeki. Ściany zamku wewnętrznego miały 7,50 m wysokości. Na tym opierało się wnętrze głównego zapewne dwukondygnacjowego budynku. Zachodnia fasada głównej części, której południowa wieża stoi w ruinach zarysu wewnętrznego, posiada gładkie kamienne powierzchnie, wypełnione charakterystycznymi ozdobami romańskimi. Po stronie południowej można jeszcze zobaczyć przestrzeń pozostałą po jednej z oficyn. Skrzydło zachodnie przylega do sąsiedniej budowli. Obok bramy zbudowanej z surowego kamienia zlokalizowana jest prostokątna wieża o wysokości 13 m. Pierwotnie zapewne miała co najmniej 20 m, a wejście do niej wiodło po drabinie lub schodami zewnętrznymi.

Podobna okazała budowla pałacowa książąt Turyngii na zamku Wartburg z około 1150 roku miała również trzy kondygnacje. Inne przykłady mogły płynąć z północno-zachodnich terenów Niemiec, wznoszone w badeńskim Heidelbergu, nadreńskiej Spirze i Wormacji. W Moguncji (*Civitas Mogontiacum*), w zespole osadniczym założonym nad Renem przez Rzymian z końcem I w. p.n.e., pełniącym funkcję obozu wojskowego przeciw Germanom, powstaje już w X w. przy katedrze najstarsza budowla pałacu biskupiego. Istniejąca we fragmentach pierwsza katedra została wzniesiona przez arcybiskupa Willigisa (975-1011) wraz z nieistniejącymi budowlami pałacu biskupiego, sądem biskupim oraz przetrwałą do dziś dwukondygnacjową kaplicą Gottharda z początku XII w., której południowa ściana wiązana jest z najstarszymi reliktami dawnej katedry (il. 7-9). Jej północna ściana frontowa na piętrze posiada galeryjkę z kształtnych przeźroczy, według obyczaju sięgającego czasów jeszcze karolińskich, będącą najbardziej rozwiniętą formą kościołów nadreńskich.

Budowniczowie siedzib monarszych wzorowali się również na dwuczłonowych budowlach sakralno-pałacowych z okresu panowania cesarzy saskich w latach 919-1106 we wschodnich palatynatach, występujących na obszarach Dolnej Saksonii i Turyngii w Quedlinburgu, Wernigerode, Gernrode i Hildesheim. Zespół palatium cesarskiego w Goslarze w Ostfalii, założony został na początku XI w. przez ostatniego z dynastii saskiej na tronie niemieckim cesarza Henryka II (937-1024), króla Niemiec od 1002 i cesarza od 1014 roku, prowadzącego w latach 1003-1018 wojny z Bolesławem II Chrobrym. Dom cesarski (*Kaiserhaus*) zastąpił dotychczasową siedzibę w Werli. Wzniesiony był jako dwunawowy układ halowy o wymiarach około 54 na 18 m, powtórzony w dwóch kondygnacjach i rozbudowany przez Henryka III w latach około 1045-1050. Sale *palatium* przykryto stropami belkowymi, wspartymi rzędem kolumn. Był to dwunawowy układ halowy, powtórzony w dwóch kondygnacjach. Dom ten posiadał centralną część, wyznaczoną dwoma piętrami sal, położonych jedna nad drugą, o wymiarach około 47 m długości na około 15 m szerokości. Obydwie sale posiadały sufity z bali, podtrzymywane pośrodku przez rząd kolumn. Górna sala była przeznaczona dla palatyna i jego świty, dolna zaś dla dworzan niższej rangi. Środkowe okno drugiego piętra wychodziło na wspartą na kolumnach loggię, a po jego obydwu stronach znajdowały się trzy okna, zakończone okrągłymi romańskimi łukami. Żadne z okien nie było przeszklone. Strona wschodnia uchodziła na zawietrzną stronę budowli, przez co była mniej narażona na wpływ pogody. Stromy dach pokryty był łupkami. U stóp południowych schodów, prowadzących do domu, znajdują się pozostałości fundamentów wskazujących na pierwszą budowę z czasów Henryka II (il. 10).

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

Katedra św.św. Szymona i Judy w Goslarze, jako trójnawowa bazylika kolegiacka z transeptem, miała trzy apsydy po stronie wschodniej, a od zachodu westwerk, masyw z dwoma ośmiokątnymi wieżami oraz dobudowane piętro służące jako dzwonnica, a także skromny narteks. Pod chórem znajdowała się krypta, a nad skrzyżowaniem nawy środkowej z transeptem kolejna wieża. Kościół został poświęcony 2 lipca 1051 roku przez arcybiskupa Hermana z Kolonii. Jako największa budowla sakralna na wschód od Renu stała się wzorem dla wielu budowniczych kościołów w północnych Niemczech, m.in. katedry w Brunszwiku. Około 1150 roku do portalu północnego dobudowano przedsionek, który jest jedynym elementem katedry zachowanym do dzisiaj. Dawny portal północny stanowi tylną ścianę zachowanej budowli. Ściana frontowa udekorowana jest dwoma rzędami nisz, wypełnionych figurami świętych patronów katedry (św. Szymona, św. Mateusza, św. Judy), aniołów, cesarza Henryka III i figurą bliżej niezidentyfikowanego cesarza. Obecnie w przedsionku wystawiony jest tron cesarski, który znajdował się wcześniej w katedrze. Pokryte brązem oparcia tronu zdobią ornamenty pochodzące z drugiej połowy XI w. Otaczające tron szafy z piaskowca, datowane na lata wcześniejsze, pokryte są dekoracjami przedstawiającymi romańskie figury zwierząt oraz stworzeń baśniowych. Tron służył już prawdopodobnie Henrykowi IV. Jest to jedyny zachowany do dzisiaj tron rzymskiego cesarza doby średniowiecza obok tronu Karola Wielkiego w Akwizgranie. Tron został nabyty w latach 40. XIX w. przez księcia Karola Pruskiego, który wystawił go w stylizowanej na średniowiecze części pałacu Glienicke pod Poczdamem. Tron służył również cesarzowi Wilhelmowi I z dynastii Hohenzollernów w czasie otwarcia pierwszego posiedzenia niemieckiego Reichstagu 21 marca 1871 roku. Podobny, lecz skromniejszy, typ budowli prezentował pałac w Obergeschoß (il. 11), a także pałac Dankwarderode w Brunszwiku (Braunschweig) (il. 12) oraz zamek (Burg Dankwarderode), oba budowane w drugiej połowie XII w. przez księcia Saksonii i Bawarii Henryka Lwa z dynastii Welfów, który uczynił miasto siedzibą założonego przez siebie księstwa. Pierwotna rezydencja książęca, założona około 1173 roku, składała się z *palatium* i dwukondygnacyjnej kaplicy, dedykowanej świętym – Jerzemu i Gertrudzie. Zamek zniszczony w 1252 roku przez pożar, a następnie odbudowany i powiększony do obecnych rozmiarów wielkiej rezydencji, usytuowanej na dawnej wyspie na rzece Oker, zajmuje wschodnią stronę placu, przy którym Henryk Lew ufundował także kościół św.św. Błażeja i Jana Chrzciciela.

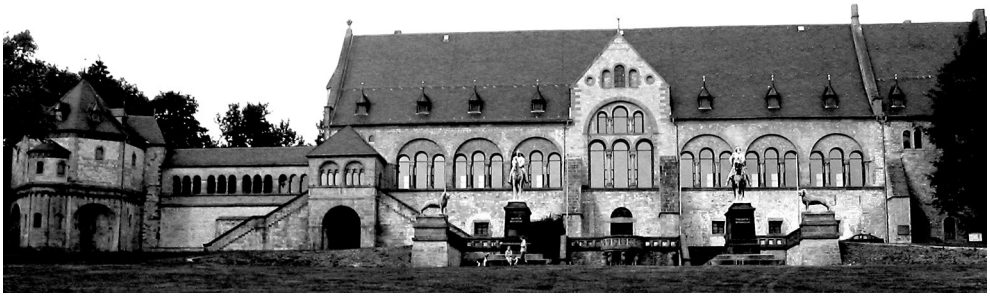

Il. 10. Pałac cesarski w Goslarze.
Źródło: http://www.raymond-faure.com/Goslar/goslar.htm
Ill. 10. Imperial palace in Goslar

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

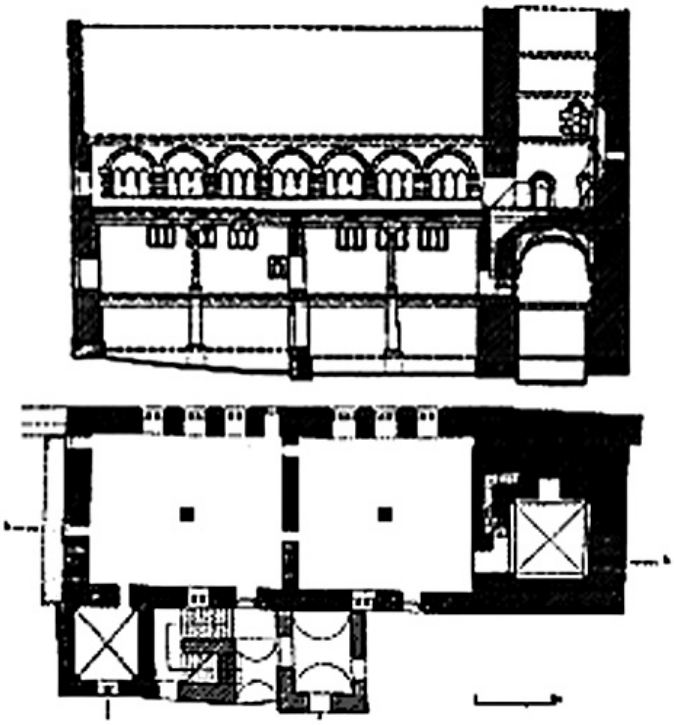

Il. 11. Obergeschoß – rekonstrukcja pałacu
Ill. 11. Obergeschoß – palace reconstruction

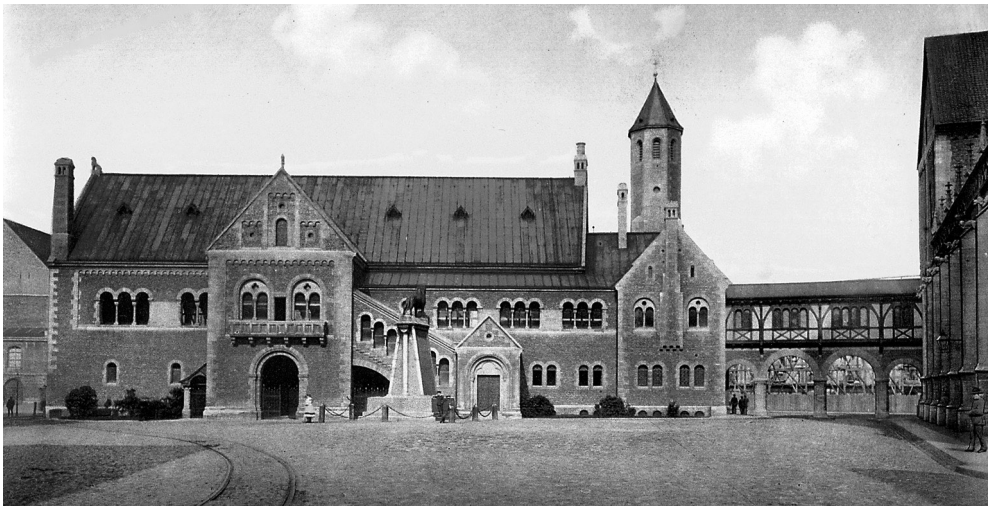

Il. 12. Pałac Dankwarderode w Brunszwiku. Źródło: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/0/03/Burg_Dankwarderode_1900.jpg/800px-Burg_Dankwarderode_1900.jpg
Ill. 11. The Dankwarderode Palace in Braunschweig

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

3. W poszukiwaniu genezy feudalnego *castellum* na Okole

Nieliczne materialne źródła najstarszych dziejów siedzib książęcych Europy toną w mrokach niewiedzy. Zachowane relikty, rozpoznawane w interdyscyplinarnych badaniach, są świadectwami nowych form budownictwa, inicjowanych przez rody książęce i możnowładcze, dowodami rozwoju cywilizacji i uzewnętrznieniem chrystianizacji. Prowincjonalno-grodowa sieć administracyjna, sięgająca tradycyjnie czasów przedpiastowskich, i nowa organizacja kościelna z wolna wzrastała. Struktura ekonomiczna opierała się na systemie wsi służebnych, dawnych ciężarach dziesięcinnych, wspartych daniną na wspomożenie ubogich, uposażenie prepozytów arcybiskupstw, przewodniczących kapituł katedralnych, proboszczów, kolegiat, opatów, przeorów i przełożonych klasztornych, posługujących braci zakonnych oraz na budowę kaplic i kościołów. Początkowy okres kształtowania się wewnętrznych stosunków społecznych i politycznych był bezpośrednim wyrazem potrzeb i poziomu klas rządzących. Jak wspomina W. Dalbor, „Typ niedużych dworskich budowli i kościołów epoki przedromańskiej minął, był już niezdolny zadowolić potężnego polskiego comesa". Nowe feudalne *castellum*, jako „typ krótkiej emporowej budowli z transeptem o jednym przęśle nawy i dość wysokich proporcjach, często z akcentem pionowym kopuły, był czymś więcej niż kaplicą książęcą" (il. 13). Nowy typ budowli oddziaływał zarówno w Pradze, jak też Gnieźnie czy Krakowie na świadomość ówczesnej populacji, przyjmującej powoli niechętną i nieufną dla postępu nową rzeczywistość. Utrwalał ze sceptycyzmem import nowej kultury. Odpowiadał „najbardziej charakterowi książęcego dworu polskiego, podobnego do dworów ruskich, a możliwe że kształtowanego jeszcze dawniej w czasach pogańskich na typie greckim"[1]. Obiekty sakralne i siedziby możnowładcze przyjmowały wzorce monumentalnych murowanych budowli obronnych, płynące z zachodu, powstawały w okresie ciągłych walk o opanowanie tronu i utrzymanie władzy nad grodami. Ustawicznie przebudowywane popadały w krótkim czasie w ruinę.

Z czasów Bolesława Chrobrego (995-1025) i jego kontaktów z dynastią Ottonów, pochodzi cenna relikwia – włócznia świętego Maurycego, a także okazałe budowle monarsze. Wiedza o nich jest ponownie rozczytywana. Każde pokolenie uściśla dotychczasowe wyniki badań, stawiając nowe hipotezy. Odnajdywane nowe fakty rodzą nowe wątpliwości i kolejne pytania. Gniezno, Poznań, Ostrów Lednicki, Płock i Kraków mają niezliczoną ilość kamiennych murów o tajemniczej proweniencji. Utożsamiane są one z wzorcami płynącymi z Rawenny, a także z mediolańskich i akwizgrańskich budowli możnowładczych, obronnych i sakralnych, tworząc znaki o różnym rodowodzie. Do dziś resztki owej przedromańskiej architektury łączone są z wpływami płynącymi z Nadrenii, inspirowanej sztuką Niemiec i Francji, zwłaszcza z Burgundii, z pozostałościami niderlandzkich kościołów z okresu merowińskiego i karolińskiego, takich jak kościół w Nivelles, bazylika w opactwie St. Trond i w Maastricht, kościoły centralne w Brugii i Liège, centralna kaplica na zamku Valkhof w Nijmegen lub romańska typowa forma bazyliki, często z masywem zachodnim, tzw. westwerkiem, np. kolegiata św. Gertrudy w Nivelles i kościoły w Maastricht.

Rycheza, córka palatyna lotaryńskiego Herenfrieda-Ezona, żona księcia polskiego Mieszka II (1025-1034) i matka Kazimierza I Odnowiciela, skutkiem sporów możnowładców Polski,

[1] W. Dalbor, *Kościół św. Andrzeja w Krakowie – feudalne castellum*, [w:] *Prace polskich architektów na tle kierunków twórczych w architekturze i urbanistyce w latach 1945-1995*, t. III, Kraków 1995, s. 17-32.

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

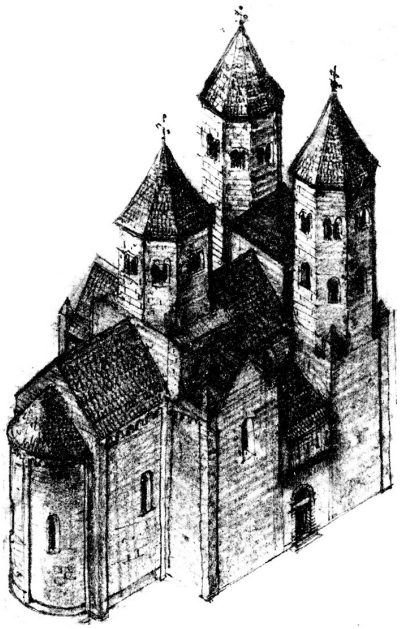

Il. 13. Kościół św. Andrzeja w Krakowie. Rekonstrukcja wg W. Dalbora
Ill. 13. Krakow, St. Andrew's Church. Reconstruction according to W. Dalbor

po śmierci męża około 1036 roku, powróciła do Niemiec. Źródła mówią, iż w latach 1054-1063 obdarowywała opactwo Braunweiler w Nadrenii wieloma nadaniami, skąd – jak wiadomo – przybył do Polski w 1046 roku pierwszy opat klasztoru tynieckiego Aaron. Wspomagając podstawę bytu materialnego i rozbudowę opactwa, będącego filią benedyktyńskiego opactwa w Stavelot we Francji, mogła też uposażać opactwo tynieckie i arcybiskupstwo katedralne na Wawelu. Opat Aaron przyjął w 1049 roku godność arcybiskupa Polski z rąk papieża Leona IX, którą pełnił przez całe dziesięciolecie do 1059 roku. Uposażeniem arcybiskupstwa katedralnego na Wawelu była zachodnia część terenów krakowskiego Okołu. Nadal nieznana jest siedziba arcybiskupa z tego czasu. Kazimierz I Odnowiciel (1038-1058) po latach pobytu w niemieckim klasztorze z woli ojca Mieszka II powrócił do ojczyzny w 1039 roku i ustanowił Kraków swoją siedzibą. Tu zorganizował mieszkanie władcy z siedzibą książęcą na Wawelu. Odtąd pragnienie sukcesji dzielnicy małopolskiej i żądza władania Krakowem nabrała wyjątkowego znaczenia. Walka o sukcesję trwała nieprzerwanie przez całe półwiecze XI w., w okresie rządów Bolesława Śmiałego (1058-1080), w czasach biskupa krakowskiego Lamberta Suły (1061-1071), po śmierci św. Stanisława ze Szczepanowa (1079) i w czasach Władysława Hermana, a także jego zbuntowanych synów Bolesława i Zbigniewa. Wyjątkowego znaczenia nabierała obronność każdego okręgu grodowego, zarówno książęcego, jak też stanowiącego własność komesów prowincji, do dyspozycji których pozostawały siły zbrojne dzielnic.

Do dzisiaj słabo poznane są monarsze fundacje książęce w Wielkopolsce, ich dzieje, chronologia i przemiany. Wzniesione z końcem X w. przez Bolesława Chrobrego palatium z przyległą od wschodu rotundą znajduje się w mazowieckim Płocku na wzgórzu Tumskim,

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

w murach opactwa benedyktynów zwanych mnichami czarnymi – *ordo monasticus*. Powstałe tu z książęcego nadania biskupstwo objęło rotundę na podgrodziu. „Około 1076 r. powstaje nowa diecezja ze stolicą Płocku, który od 1079 r. jest czołową rezydencją ks. Władysława Hermana, następnie Zbigniewa do 1107/8 r. i w mniejszym stopniu Bolesława Krzywoustego do 1138 r."[2]. Sądzi się, iż ta dwuczłonowa budowla sakralno-pałacowa w drugiej połowie XI w. była przekształcona najpierw na siedzibę biskupa jako *monasterium*, wraz z oratorium z bocznymi niszami absydalnymi i zewnętrzną okrągłą klatką schodową, później *trikonchos* z narteksem. Wewnątrz *trikonchosu* doszukuje się miejsca pierwotnego pochówku władcy. Dzisiejsze badania i nowe weryfikacje ukazują niezwykle skomplikowane dzieje palatium Władysława Hermana, którego datowanie przesuwane jest w czasie od końca XI w. nawet do początku XIII wieku[3]. On to polecił około 1070-1080 roku kolońskim muratorom wybudować obok dawnej siedziby nową reprezentacyjną, trzykondygnacyjną aulę pałacową ze starannie obrobionych granitowych ciosów, zapewne na wzór cesarskiej rezydencji swego teścia Henryka III w Goslarze. Budowla ta, zachowana do wysokości przeszło 5 m, ma u podstawy układ prostokąta o wymiarach 10,90 i 14,20 m, (35,75 x 46,58 stóp)[4].

Domniemanym budowlom dworskim Sieciecha historiografia poświęciła należytą uwagę. Wiedza na temat Sieciechowa, stanowiącego własność rodu Starzów, zlokalizowanego przy głównym nurcie Wisły na kępie wiślanej „Ostrów Wielki", wskazywanej jako gród palatyna Sieciecha, pochodzi z XI wieku. Gall Anonim wspomina, iż nie było znaczniejszego grodu między Sandomierzem a Płockiem. Słownik geograficzny mówi: „Sieciechów, (…) gród wzniesiony na pograniczu wschodnim w obronnem położeniu, śród puszcz zalegających oba brzegi Wisły i uchodzącego do niej Wieprza. (…) Czy gród ten założył dopiero ów głośny w dziejach za Władysława Hermana Sieciech (Toporczyk), czy też, otrzymawszy go od księcia, przezwał od swego imienia. Trudno wiedzieć (…). Sieciech zapewne założył na zamku kaplicę, przy której on sam, a może dopiero syn, osadził benedyktynów"[5].

Na dużych obszarach Małopolski od około 1300 do około 400 roku p.n.e. koncentrowało się osadnictwo kultury łużyckiej w epoce brązu i we wczesnej epoce żelaza. W czasach rzymskich tworzyły się również mało rozpoznane struktury osadnictwa przedlokacyjnego Krakowa i najbliższych okolic, nazwane w II w. n.e. w geografii Ptolemeusza *oppidum Karrodunon*. Do dziś nie mamy na ten temat oczywistych źródeł materialnych.

W okresie wczesnego średniowiecza krakowski Okół był ważnym punktem na południowym szlaku handlowym, łączącym Ruś Kijowską przez Mazowsze z Pomorzem, a także z zachodem – drogą lądową przez Kraków, Śląsk i Morawy do Pragi i dalej do

---

[2] S. Urbańczyk, K. Pacuski, W. Szafrański, *Płock*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 4, 1970, s. 151-157.

[3] L. Wetesko, *Monarsze fundacje architektoniczne w Wielkopolsce w 2 poł. XI stulecia i ich historyczne konteksty*, [w:] *Architektura romańska w Polsce, nowe odkrycia i interpretacje*, materiały z sesji naukowej w Muzeum Początków Państwa Polskiego, 9-11 kwietnia 2008, Gniezno 2009, s. 107-127; A. Bukowska, M. Trzecieski, *Relikty architektury kamiennej na Wzgórzu Tumskim w Płocku – wyniki badań weryfikacyjnych*, [w:] *Architektura romańska w Polsce, nowe odkrycia i interpretacje*, materiały z sesji naukowej w Muzeum Początków Państwa Polskiego, 9-11 kwietnia 2008, Gniezno 2009, s. 295-321. Por. Z. Pianowski, *Sedes Regni principales. Wawel i inne rezydencje piastowskie do poł. XIII wieku na tle europejskim*, Kraków 1994, s. 58.

[4] *Słownik starożytności słowiańskich*, Wrocław–Warszawa–Kraków, t. 4, 1970, s. 152-156.

[5] *Słownik geograficzny Królestwa polskiego i innych krajów Słowiańskich*, t. 10, Warszawa 1889, s. 490 nn.

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

Niemiec[6]. Okół stał się już w połowie XI w. silnym ośrodkiem gospodarczym, politycznym i kulturalnym stolicy państwa i jej budowli książęcych na Wawelu. Miejsce to od początku XI w. było węzłowym punktem nowej organizacji przestrzeni warownej u podnóża Wawelu oraz lokalizacji obronnych przygródków, sprawujących kontrolę szlaków komunikacyjnych. Uczestnictwo w obrocie towarowym w ruchliwym węźle przeładunku w pobliżu głównej przeprawy na Wiśle wymagało wznoszenia budowli, zapewniających bezpieczeństwo towarom transportowanym wozami o zaprzęgu konnym i przygotowania ich do spławu tratwami i łodziami żeglownym nurtem rzeki. W tych czasach każdy prowincjonalny komes miał swą niezależną od księcia siedzibę, która – nie licząc korzystania z prerogatyw władzy – przysparzała mu korzyści wraz z powiększaniem włości i urzędów. Potrzeba obronności podgrodzia, otoczonego od dawna drewniano-ziemnymi obwarowaniami, wymagała zapewnienia trwałości jego budowli obronnych. Każdy, kto kontrolował podobne miejsce, miał ważny powód ufundowania palatium jako siedziby zarządcy. Szczególnym przypadkiem musiała być lokalizacja tu osobistej siedziby Sieciecha, który w imieniu księcia władał całym państwem i całą prowincją Małopolski.

Źródła mówią o ufundowaniu w centralnym punkcie Okołu wotywnej budowli sakralnej ku czci św. Idziego. Miał ją wznosić palatyn książęcy wojewoda Sieciech I. Z inicjatywy księcia powstaje fundacja na terenie należącym do rodowych dóbr Toporczyków. Antenaci Sieciecha, posiadający w herbie topór z gwiazdą, wywodzili się z książęcego rodu Starzów-Toporów, sprawującego rządy w państwie Wiślan aż do czasu połączenia z Polanami. Zapewne zasługą księcia były również inne nadania na zabudowania mieszkalne książęcego zarządcy-komesa. Przekaz Długosza, nazywany legendą, o wcieleniu około 1110 roku należących poprzednio do klasztoru tynieckiego terenów, przyległych do kościoła św. Idziego, a później do kolegiaty św. Andrzeja, pod nadzór benedyktyńskiego opactwa sieciechowskiego, dotyczy inkorporacji dokonanej być może jeszcze za życia księcia Hermana, tuż po banicji palatyna Sieciecha. Wiadomość dotyczy zapewne nie tylko kościoła, lecz także przyległego obszaru i pozostałości nieznanych budowli mieszkalnych. Jest to również czas rozpoczęcia wznoszenia tzw. Hermanowskiej katedry romańskiej w czasach biskupa Lamberta (1079-1101), kończonej w czasach Bolesława Krzywoustego. Zagadka wotywnej budowli sakralnej nadal nie została rozwiązana. Fundację wiązano z ceremonią złożenia ślubów w 1082 roku przez księcia i jego drugą żonę księżniczkę Judytę, córkę Wratysława II z dynastii Przemyślidów (?-1092). Następstwem tego aktu miało być urodzenie się w 1086 roku młodszego syna, sukcesora tronu Bolesława III Krzywoustego (1102-1138). Historia odnotowuje bliski związek Władysława Hermana z Wratysławem II, biorącym udział w wyprawie na Polskę w czasie walk z Bolesławem II Śmiałym w 1057 roku, księciem czeskim od 1061 roku, królem morawsko-czeskim od 1085 roku, sojusznikiem Fryderyka I Barbarossy, od którego otrzymał koronę królewską. Gdzie zatem poszukiwać genezy omawianej budowli sakralnej i towarzyszących budowli. Jaki był wygląd budowli? Czy taki jak w Gelnhausen, czy w Pradze, królewskim mieście Wratysława II, gdzie do dziś istnieją budowle reprezentujące typ donżonu. Formy wież mieszkalnych publikuje w źródłowych pracach D. Menclová, m.in. České Hrady (il. 14). Poruszając kwestie patrocinium kościelnego, nieco nowych odkryć na temat wezwania św. Andrzeja przynoszą najnowsze studia, m.in. hipotetyczne prace

[6] H. Samsonowicz, *Przemiany osi drożnych w Polsce późnego średniowiecza*, „Przegląd Historyczny" z. 4, 1973; por. A. Wielopolski, *Zarys gospodarczych dziejów transportu do roku 1939*, Warszawa 1975.

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

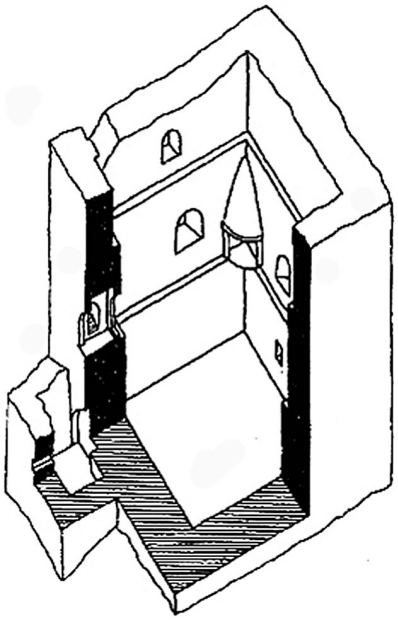

Il. 14. Wieża mieszkalna. Źródło: D. Menclová, *České hrady*, I, Praha 1972
Ill. 14. Donjon

A. Różańskiego[7]. Pisze on o kulcie świętego Idziego, opata klasztoru z Saint-Gilles (ok. 640--720 lub 725), jednego z najpopularniejszych świętych średniowiecznej Europy, który był rozpropagowany w Polsce od drugiej połowy XI w.

Wówczas też zainicjowany został proces zastępowania dawnej kosztownej drużyny książęcej przez rycerstwo. Ślady budowli palatyna Sieciecha, powstałej w latach 1082--1101, można hipotetycznie lokalizować w obrębie kościoła św. Andrzeja. Po banicji palatyna Sieciecha dobra te wraz z kościołem oddane zostały pod nadzór benedyktyńskiego opactwa sieciechowskiego oraz cześnika księcia Bolesława III Krzywoustego – Sieciecha II. Dalsze dzieje Okołu wskazują na wyjątkową rolę kolejnego reprezentanta tynieckiego rodu Toporów w tworzeniu wczesnośredniowiecznego skupiska umocnień obronnych i zabudowy grodowej w 40-letnim okresie panowania Bolesława III Krzywoustego, po objęciu władzy nad Krakowem. Czy Sieciech II o imieniu Andrzej, cześnik, *comes civitatis*, naczelnik prowincji i okręgów grodowych w połowie XII w. mógł być organizatorem budowy II fazy romańskiej bazyliki na resztkach feudalnego *castellum* swego poprzednika palatyna Sieciecha I. Sieciech II był według źródeł synem lub wnukiem swego wielkiego poprzednika. Fundując w drugiej lub trzeciej ćwierci XII w. okazałą kolegiatę św. Andrzeja, podjął także fundację książęcą klasztoru benedyktynów w Sieciechowie w 1152 roku. Czy mógł

[7] A. Różański, *Schody do nieba – Kościelec Kolski odkrywany na nowo*, [w:] *Architektura romańska w Polsce, nowe odkrycia i interpretacje*, materiały z sesji naukowej w Muzeum Początków Państwa Polskiego, 9-11 kwietnia 2008, Gniezno 2009, s. 525-544.

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

przyczynić się do rozpoczęcia przebudowy istniejącego już obiektu na krakowskim Okole na okazałą dwuczłonową budowlę, przeznaczoną wyłącznie na cele sakralne? Tu znalazły się kolejne siedziby wiernego rycerstwa jako rezydencje miejscowej elity społecznej. Zaczęły powstawać możnowładcze kompleksy własnościowe, które książę wyposażał nadaniami ziemskimi. Okres ten nasuwa nadal nowe pytania i wątpliwości, na które dotychczas brak jest wystarczającej odpowiedzi.

Pisząc o kościele św. Andrzeja w Krakowie jako feudalnym *castellum*, Witold Dalbor podkreślał jego usytuowanie pod Wawelem, oryginalność i wysoki poziom artystyczny architektury. Nazwał go emporową kolegiatą z końca XI w. o znaczeniu obronnym. Wysunięcie hipotezy wzniesienia przez komesa, korzystającego bardziej z władzy niż z racji uprawnień, kościoła-kasztelu w formie fortecy wieżowej z emporami, z trwałego materiału i przykrytego ogniotrwałymi sklepieniami, stanowiącego „odrębny, jakby konkurencyjny punkt obrony, w stosunku do Wawelu"[8] z chęci uniezależnienia się od władzy księcia, było pragnieniem ukrycia – pod pretekstem wznoszenia pięknej wotywnej świątyni – solidnej warowni, noszącej do dziś wyraźne znamiona obronności, dającej pomieszczenia osadzonym w niej benedyktynom z prawem do patronatu. Wtedy też być może rozpoczęto myśl o przebudowie dawnego sieciechowskiego *castellum* na okazałą bazylikę. Odwołał się do badań Z. Ekielskiego i S. Świszczowskiego[9], prowadzonych z ramienia konserwatora Tretera, którzy wykazali, że kościół jest budowlą jednolitą, posiadał już pierwotnie zachowane do dziś kolebkowe i krzyżowe sklepienia. Zwrócił także uwagę na drugą rozprawę Świszczowskiego[10], odnośnie do szczegółów, sugerujących możliwość istnienia eliptycznej kopuły. W tej sprawie T. Dobrowolski sugerował poszukiwanie wpływów w środkowych Niemczech[11]. Z. Ekielski przyrównywał krakowski kościół z kościołami saskimi w Golarze, pod względem rzutu z kościołem na górze św. Jerzego, a rozwiązań elewacji z kościołem katedralnym[12]. W ostatniej pracy Świszczowski genezę krakowskiej budowli wiąże ze skrzyżowaniem wpływów francuskich i nadreńskich.

Witold Dalbor, opisując zwarty, prostokątny rzut kościoła, o ścianach wzmocnionych lekkimi występami na narożnikach, a także prezbiterium, tworzące drugi, nieco wydłużony prostokąt zamknięty od wschodu apsydą, stwierdza, iż podstawę stanowią mury o znacznej na owe czasy grubości, bo wynoszące 1,45 m. Podkreśla prosty zarys gładkiego muru bez załomów, z wciągniętymi weń wieżami i transeptem oraz apsydami naw bocznych. Surowe ściany dopiero na wysokości 8 m zaopatrzone są w otwory okienne. Dołem istniał jedynie otwór wyjściowy oraz wąskie otwory strzelnicowe przy wieżach. Dalej pisze: „Faktura kamieniarska doskonale odrobiona, urozmaicona warstwami różnej grubości kamienia, stanowi już sama w sobie przystrojenie ścian kościoła, a detal delikatnych gzymsów, otworów okiennych z ich przesklepianiem, wreszcie potrójne okno izby wieżowej z kolumienkami i podwójne okna ostatniej kondygnacji wieżowej z kolumnami działowymi, nadaje stronie zewnętrznej skromne, ale wytworne wykończenie. (…) Obwarowanie się Sieciecha w fundowanym przez siebie kościele nie było na owe czasy jakimś wyjątkiem, dowodzi tego choćby wystąpienie soboru w Avignonie z r. 1209 przeciwko inkastelowaniu się panów feudalnych w kościo-

[8] W. Dalbor, *op. cit.*, s. 19.

[9] *Krakowski kościół św. Andrzeja w dobie romańskiej*, PKHS VII.61.

[10] S. Świszczowski, *Kościół św. Andrzeja w Krakowie*, „Ochrona Zabytków", nr 2, 1949.

[11] T. Dobrowolski, *Sztuka Krakowa*, wyd. 2, Kraków 1959, s. 57.

[12] Prace KHS. VII. Sprawozdania z posiedzeń, s. 44.

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

łach". Wzniesiony sumptem palatyna książęcego „miał być wyrazem jego aspiracji kulturalnych, śmiało przeciwstawianych księciu jako bardziej postępowe i na najwyższym poziomie ówczesnej sztuki architektonicznej"[13].

„Elementy architektury kościoła św. Andrzeja można odnaleźć w przykładach południowofrancuskich wielkich bazylik lub również prawdziwych fortec zdolnych pomieścić rzesze pielgrzymów, m.in. w pojemnych kościołach i katedrach obronnych Politou, Auvergne i Burgundii. Kształt ośmioboczny jest szczególnie ulubiony w południowej i środkowej Francji. Jeżeli więc było potrzebne użycie wież, to od architektów południowofrancuskich, obeznanych z osiągnięciami owerniackimi i burgundzkimi, należało się takiego, a nie innego rozwiązania oczekiwać. Wszelkie więc podobne elewacje, jak w Goslar (Marktkirche), Gandersheim, Kolonii (St. Aposteln), Arnstadt itd. (...) Przede wszystkim sklepienia kolebkowe, krzyżowe na wydłużonym czworoboku, kopułę, na trompach, wieżę itp. (...) Jako przykłady można wskazać w pierwszym rzędzie pierwszą katedrę w Clermont, St. Etienne w Nevers (1063-1097), katedrę w Saint-Paul-Trois-Chateaux, wnętrze Saint Trophime w Arles (system filarów), Saint Guihem du Desert, a dalej Saint-Satumin w Puy de Dome, Chamalieres sur Loire, dzwonnicę w Puissalicon (przeźrocze okienne) itp. Spotykamy tam tę samą technikę opracowania muru, plastykę bryły, charakterystyczny sposób konstruowania wież przez odmienianie kondygnacji, podobną smukłość i finezję linii"[14].

Witold Dalbor stwierdził również, iż architektura kościoła św. Andrzeja w Krakowie odzwierciedla zetknięcie się na naszych ziemiach dwóch kultur zachodniej i wschodniej jako najwybitniejszy przykład kościoła-kasztelu, który wkrótce staje się powszechnym w Polsce murowanym typem w Prandocinie, Żarnowie, Kościelcu Kujawskim, Kościelcu koło Proszowic itd. „Budowle te są przejawem procesu rośnięcia w znaczenie możnego rycerstwa i stopniowego przełamywania bezwzględnej przewagi władzy książęcej, w czym popierał ich i okazywał pomoc kościół"[15]. Pisał też, że kościół św. Andrzeja „zdradza wyraźnie przekład schematu kompozycyjnego greckiego (ruskiego) na język łaciński (południowofrancuski) (…) Można się domyślać, że strzecha francuska korzystała ze współpracy architekta strzechy greckiej, na co wskazuje głębsze wniknięcie w schemat kompozycji. Dla architektów francuskich kontakt ze strzechami wschodnimi nie był wcale nowy, ani niezwykły. Południowa Francja pośredniczyła przecież w przekazywaniu doświadczeń architektury greckiego Wschodu, która wciąż jeszcze była frapującą na Zachodzie". Dalej zauważa pozornie dziwne „łączenie wpływów południowofrancuskich z wpływami rusko-bizantyjskimi", co jednak znajduje to wyraźne potwierdzenie w pobieżnym nawet przejrzeniu budowli ruskich. Wcześniejszy ruski sobór w Czernichowie wystawiony został około 1036 r. Główną różnicę stanowi tu podział wnętrza: w Krakowie sposobem łacińskim na dwa równe przęsła, w Czernichowie sposobem greckim opartym na centralnym kwadracie. Ale wysokie emporowe wnętrze jest w zasadniczym swym układzie takie samo"[16].

---

[13] W. Dalbor, *op. cit.*, s. 21, 27, przyp. 21; L. Battisier, *Histoire de l'art monumental dans l'antiquitie et au moyen âge, suivie d'un traité de la peinture sur verre*, Paris 1845, s. 551, według *Spicilegium* z 1657 roku.

[14] W. Dalbor, *op. cit.*, s. 28, 31, przyp. 30.

[15] *Ibidem*, s. 30-31.

[16] *Ibidem*, s. 30, przyp. 28. Por. *Istoria ruskoj architektury. Kratkij kurs*, Moskwa 1951, s. 14-15.

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

Pisząc o rozwoju przestrzennym przedlokacyjnego Krakowa, Kazimierz Radwański przedstawił osadnictwo rozlokowane u podnóża I strefy osadniczej grodu książęcego na Wawelu, a także w obrębie II strefy osadniczej nazywanej Okołem. Zaliczał go do najważniejszych wieloczłonowych grodów wiślańskich. Potwierdziły to prace A. Żakiego, Z. Świechowskiego i M. Borowiejskiej-Birkenmajerowej. Wydzielił trzy horyzonty istnienia i rozwoju osadnictwa: archaiczny sprzed IX w., starszy od IX do początku XI w. oraz młodszy od początku XI do drugiej połowy XIII wieku[17]. Oba człony stref osadniczych, gród książęcy na Wawelu i Okół, opasane były pierścieniem umocnień obronnych, osłaniane korytami wiślanych rozlewisk i zazębiających się ze sobą fortyfikacji. Okół odcięty od przyległych terenów osadniczych północną fosą obronną został otoczony w IX w. konstrukcją palisadową, założoną na krawędzi naturalnych wyniesień i skarp trapezowego garbu o długości 450 m, średniej szerokości 200 m i powierzchni około 8,5 ha. Najstarsze umocnienia obronne otoczono znacznymi obwałowaniami skrzyńcowymi o konstrukcji ziemno-drewniano-kamiennej, z czasem zastąpionymi pierścieniem wysokich średniowiecznych fortyfikacji z basztami, murowanych z kamienia i cegły. Połączyły one obszar dawnych podgrodzi z terenami szachownicowej regulacji miasta w czasie wielkiej lokacji Krakowa w 1257 roku.

O ważności osady na Okole świadczą zachowane do dziś liczne budowle, których pozostałości z czasów wczesnośredniowiecznych nie doczekały się pełnej syntezy. Pomimo ogromnej literatury nie udało się wyjaśnić kilku ważnych kwestii, m.in. wzorców schematu kształtowania układów przestrzennych i potwierdzonego archeologicznie datowania faz rozwojowych. Pozostałości kamiennych budowli na Wawelu – pałac władcy, katedra, rotundy i liczne kościoły, jak też zachowane na Okole i w przyległych osadach otwartych na przedmieściach miasta przedromańskie i romańskie budowle – tworzą największy w Polsce wczesnośredniowiecznej zespół architektury pałacowej i kościelnej. Co stało u podstawy rozległego założenia dworskiego, wyrastającego ponad skalę rozplanowania najstarszej osady krakowskiego Okołu, towarzyszącego budowli sakralnej? Czy w murach dzisiejszego kościoła św. Andrzeja, datowanego na rok 1082, i klasztoru sióstr klarysek można dostrzec etapy przemian z okresu najstarszych dziejów, inicjujących powstanie okazałego, choć zapewne nigdy nieukończonego dworu potężnego komesa, którego śladów poszukujemy? Oto kilka pytań postawionych przed kilku laty podczas sesji poświęconej dziejom architektury Krakowa przez autora niniejszego studium, na które nadal nie ma wystarczającej odpowiedzi[18].

Najstarsze dzieje osadnictwa na Okole ukazują średniowieczne przekazy, m.in. teksty Galla Anonima, Wincentego Kadłubka czy Jana Długosza. Jan Długosz, wyliczając uposażenie klasztoru Benedyktynów w Tyńcu, pisał, że: „kościół św. Andrzeja przed Krakowem dawno wyszedł z posiadania opactwa Tynieckiego". Tę wzmiankę posiadł zapewne z akt tynieckich, z których mogło wynikać, że tamtejsi benedyktyni władali jakiś czas kościołem św. Andrzeja. Źródła do dziejów tego okresu interpretowało wielu badaczy, m.in. A. Przeździecki

[17] K. Radwański, *Kraków przedlokacyjny, rozwój przestrzenny*, Kraków 1975, s. 110-111; por. A. Żaki, *Początki Krakowa*, Kraków 1965; Z. Świechowski, *Budownictwo romańskie w Polsce, katalog zabytków*, 1963, s. 125-129; M. Borowiejska-Birkenmajerowa, *Kształt średniowiecznego Krakowa*, Kraków 1975, s. 4.

[18] B.M. Pawlicki, *Ze studiów nad dziejami romańskiego kościoła św. Andrzeja i klasztoru ss. Klarysek na krakowskim Okole*, [w:] *Architektura Krakowa – dzieje, badania, odnowa*, Kraków 2003, s. 173-207.

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

czy S. Kętrzyński[19]. Są one nadal przedmiotem zainteresowania tłumaczy i mediewistów, takich jak R. Grodecki, M. Plezia, J. Kurtyka i inni[20].

Odzyskanie Krakowa w czasach Kazimierza I Odnowiciela w połowie XI w. i uznanie go obok Gniezna, Płocka, Wrocławia i Sandomierza jako głównej siedziby królestwa, *sedes regni principales*, przeznaczenie Krakowa na siedzibę arcybiskupa Aarona, a także liczne darowizny na rzecz wznoszenia kościółków grodowych wiążą się z budową wielu obiektów w zespołach i okręgach osadniczych prowincji krakowskiej. Powstają nowe budowle także w Krakowie, o czym świadczą m.in. odnalezione przez W. Zina, W. Grabskiego, A. Żakiego najstarsze nierozpoznane dotąd relikty w krakowskich kościołach św. Wojciecha, św. Salwatora i św. Benedykta, a także niezidentyfikowane mury kamienne pod fundamentami kościoła św. Andrzeja, pochodzące sprzed fazy budowli romańskiej.

4. Badania dziejów kościoła i klasztoru św. Andrzeja

Piotr Hiacynt Pruszcz, opisując klejnoty stołecznego miasta Krakowa, zauważa, iż w kościele św. Andrzeja „zakonnice Świętej Klary swe mieszkanie mają (...) Fundowała go i zmurowała ś. Salomea, królewna halicka, królowa polska”[21]. Nie znamy źródeł, na których oparł to zdanie. Prace budowlane, o których pisał, mogły dotyczyć nieznanej dziś fazy adaptacji kościoła po przejęciu dawnych dworskich Sieciechowskich zabudowań grodowych przez Klaryski w 1318 roku i „zmurowania” nowego klasztoru. Prace zostały podjęte po nadaniu Krakowowi przez Bolesława Wstydliwego przywileju lokacyjnego w 1257 roku.

Dzieje obronnego przygródka, zlokalizowanego pośrodku centralnej części Okołu od strony wschodnich rubieży umocnień obronnych, i historia grodowego kościoła św. Andrzeja stały się przedmiotem zainteresowań licznego grona badaczy. Pisali o nim m.in.: W. Łuszczkiewicz, T. Wojciechowski, Z. Hendel, F. Kopera, W. Kętrzyński i K. Bąkowski[22]. Omawiana literatura źródłowa zawiera wiele różnych interpretacji i nieścisłości, świadcząc o niezado-

---

[19] J. Długosz, *Opera Omnia I-XIV*, ed. A. Przezdziecki, Kraków 1863-1887; *Monumenta Meedi Aevi Historica Resgestas Poloniae Illustrantia I-XIX,* Kraków 1874-1927; S. Kętrzyński, *Gall – Anonim i jego kronika*, Kraków 1898; Anonim, tzw. Gall, *Kronika Polska*, wyd. V, Wrocław 1982; *Sieciechów*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 10, Warszawa 1889, s. 490-494.

[20] J. Kurtyka, *Sieciech palatyn*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXVI, Warszawa–Kraków 1995-1996, s. 495-509.

[21] P.H. Pruszcz, *Klejnoty stołecznego miasta Krakowa, albo kościoły i co w nich jest widzenia godnego i znacznego*, Kraków 1861 (wyd. K. Turowskiego), s. 117.

[22] W. Łuszczkiewicz, *Najstarszy Kraków na podstawie badań dawnej topografii*, „Rocznik Krakowski”, t. II, Kraków 1899; tenże, *Architektura romańska kościoła św. Andrzeja w Krakowie*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce”, t. VII, Kraków 1906, s. 1-38; tenże, *O kościele św. Andrzeja*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce”, t. VII, Kraków 1906, s. LXXII; T. Wojciechowski, *Szkice historyczne XI w.*, Kraków 1904; Z. Hendel, F. Kopera, *Kościół św. Idziego w Krakowie*, „Biblioteka Krakowska” nr 29, Kraków 1905; W. Kętrzyński, *Niektóre uwagi o autorze i tekście najdawniejszej kroniki polskiej*, Kraków 1910; K. Bąkowski, *Kościółek św. Idziego i św. Andrzeja w Krakowie*, Kraków 1927; tenże, *Kraków przed lokacją z roku 1257*, „Biblioteka Krakowska” nr 88, Kraków 1935.

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

walającym stanie badań. Władysław Łuszczkiewicz tak odnotował lokalizację zespołu kościoła i klasztoru: „Posiadłość św. Andrzeja leży na dość znacznym wzgórku". Pisał on, że w otoczeniu kościoła św. Andrzeja „był obronny przygródek, i że tu mieściło się mieszkanie książęce. Kościółek ten był największym i najokazalszym w Krakowie przez wiek cały i mieścił między wieżami emporę odpowiednią dla dworu, przygródek, odrębnie ufortyfikowana siedziba dla rodziny księcia, dworu, gospodarstwa i zbrojnej drużyny, stajnie, wszelakich rękodzielników i służby (...)". Klemens Bąkowski, opierając się na wzmiankach Długosza, odnotował schronienie się mieszkańców Krakowa podczas pierwszego najazdu Tatarów w 1241 roku w ufortyfikowanym kościele. Obrońcy odparli atak, „ubiwszy pociskami miotanymi z góry znaczną liczbę Tatarów". Wzmianka ta odnosi się zapewne do ufortyfikowanego warownego gródka w najbliższym otoczeniu kościoła. Kościół został odbudowany po tym, jak uległ zniszczeniu w trakcie pierwszego najazdu Tatarów.

O dziejach kościoła i klasztoru pisali także J. Ekielski i S. Świszczowski[23]. Badacze ci odnotowali wiele spostrzeżeń: „okna, jakie widzimy, zostały w ciągu wieków wyburzone prawdopodobnie na miejscu mniejszych". Domniemywali obecność wcześniejszych otworów romańskich o kształcie strzelnicy, na co wskazują zapiski kroniki klasztornej z 1639 roku, iż ksieni Eufrozyna Stanisławska „kościół ozdobiła, w którym okien 3 wybiła bo był bardzo ciemny", przyozdabiając go w piękne barokowe hełmy. Opisując fasady i wątki murów, podjęli czynność nazwaną „chirurgią rekonstrukcyjną". Prezentując orzeczenie dr. S. Kreutza i A. Gawła, cytowali: „Piaskowiec z najbliższego Podkarpacia posłużył do wykonania obramień okiennych, arkadek i lizen, wielkie ciosy tworzą węgły korpusu kościelnego i wież, wreszcie mniejsze kwadraty piaskowa pasami poziomymi urozmaicają surowość ścian. Zasadniczym jednak wątkiem ścian jest niewielka kostka z miejscowego wapniaka, starannie odłutowana, oraz nieco większy wapienny cios, występujący w ścianach transeptu, z grubsza okrzesany młotkiem (…) Piaskowiec (…) jest skałą barwy żółtawoszarej, drobnoziarnistą, niezbyt zwięzłą i stosunkowo łatwo na powierzchni ulegającą rozkruszeniu i roztarciu, ale dzięki spoiwu ilastokrzemiankowemu wykazują dostateczną wytrzymałość"[24]. Opisując system komunikacji pionowej, stwierdzili, iż w północnej wieży romańskie schody prowadzą do empor. „Przestrzeń ta ma wielką wartość zabytkową, jest to bowiem jedyne w Krakowie, obok krypty św. Leonarda na Wawelu, wnętrze romańskie, którego nie uszkodziły znaczniejsze przeróbki. Świetnie zachowane stopnie, sklepienia i ściany romańskie obrazują staranność techniczną murarza i kamieniarza. Na wysokości od parteru po piętro znajdują się w narożach klatki schodowej spoczniki (podesty); stopnie są dość wysokie, jednej prawie szerokości. Inaczej zbudowano schody wyższej partii wieży: stopnie biegną tam skrętnie ciągiem nieprzerwanym, posadzki (wierzchnie stopni) mają kształt klinowy. W ostatni skręt schodów wpada krótkie odgałęzienie wiodące do izby międzywieżowej. W środku klatki schodowej filar na planie wydłużonego prostokąta dźwiga sklepionka wykonane na szalunku

[23] J. Ekielski, *W sprawie genezy architektonicznej kościoła św. Andrzeja*, „Prace Komisji Historii Sztuki", T. VII, 1937, s. 43-45.

[24] J. Ekielski, S. Świszczowski, *Krakowski kościół św. Andrzeja w dobie romańskiej*, „Prace Komisji Historii Sztuki", T. VII, Kraków 1937, s. 61-99. Por. przyp. 1; S. Świszczowski, *Kościół św. Andrzeja w Krakowie*, „Ochrona Zabytków", R. II, 1949, Nr 2, s. 92-108; tenże, *Nowe badania nad architekturą św. Andrzeja w Krakowie*, Sprawozdania PAU, t. 50, Kraków 1949; Z. Świechowski, *Budownictwo romańskie w Polsce. Katalog zabytków*, Wrocław 1963.

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

z niewielkich kostek wapniaka zalanych obficie szarym wapnem (…) Ściany klatki schodowej wykonano na przemian z warstwy żółtego piaskowca i białego wapniaka”[25].

J. Ekielski zaprezentował ekspresyjnie pierwotny widok od północnego wschodu i północnego zachodu (il. 15).

Tadeusz Dobrowolski, opisując w swej pracy *Sztuka Krakowa* dzieje kościoła i klasztoru, stwierdził np.: „kościół śś. Idziego i Andrzeja (...) wzniesiony jako kolegiata dworska (...) jest dwuwieżową bazyliką (...) nad nawami wznosiły się jeszcze empory, które obiegając wnętrza wież kończyły się w bocznych ramionach transeptu (...) Większość dzieł malarskich epoki romańskiej sprowadzano do nas z zagranicy (...) jak świadczy o tym zachowana w klasztorze św. Andrzeja mozaika z wizerunkiem Matki Boskiej, pochodzenia bizantyńskiego, łączona z Bł. Salomeą”[26]. O tym wczesnośredniowiecznym okresie pisze wielu autorów, m.in. J. Adamczewski i J. Dąbrowski[27]. Źródła i analogie dla najstarszego osadnictwa krakowskiego Okołu ukazuje *Słownik Starożytności Słowiańskich*, prezentujący liczne przykłady kultury grodziskowej IX-X wieku[28].

Nowsze badania na temat najstarszych budowli romańskich Krakowa rozpoczęli po wojnie A. Bochnak, J.S. Jamroz, Z. Świechowski i H. Műnch[29]. Pisała o tym szerzej również Z. Kozłowska-Budkowa[30]. Prace nad początkami Krakowa podjęli A. Gieysztor, M. Borowiejska-Birkenmajerowa, A. Samek, A. Bochnak i K. Żórowska[31]. J. Wyrozumski, odwołując się do badań H. Müncha, wymienia liczne nieco późniejsze posiadłości rycerskie przy kościele św. Marcina, związane z fundacjami rodu Gryfitów i Ostojów[32]. Według informacji podanej przez A. Bochnaka, „u podnóża Wawelu od strony płd. i wsch. już od początków

---

[25] J. Ekielski, S. Świszczowski, *Krakowski kościół…*, *op. cit.*, s. 88-89.

[26] T. Dobrowolski, *Sztuka Krakowa*, Kraków 1959, s. 57-58, 69.

[27] J. Adamczewski, *Nie od razu Kraków rozkopano*, Kraków 1963; J. Dąbrowski, *Kraków, jego dzieje i sztuka*, Warszawa 1965.

[28] *Słownik starożytności słowiańskich*, pod red. G. Labudy i Z. Stiebera, t. 1-8, Wrocław–Warszawa–Kraków – Gdańsk 1961-1991.

[29] A. Bochnak, *Najstarsze budowle wawelskie*, [w:] *Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane Romanowi Grodeckiemu*, Warszawa 1960; tenże, *Kraków przedromański i romański*, [w:] *Kraków, jego dzieje i sztuka,* Kraków 1965; tenże, *Polska, Sztuka, 6*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich*, t. IV, Wrocław 1970, s. 197-206; J.S. Jamroz, *Układ przestrzenny miasta Krakowa sprzed lokacji 1257 roku*, „Biuletyn Krakowski” 2, 1960, s. 10-24; tenże, *Jak powstał średniowieczny układ miasta Krakowa*, Kraków 1971; Z. Świechowski, *Budownictwo romańskie w Polce. Katalog zabytków*, Warszawa 1963; H. Műnch, *Podstawowe problemy urbanistyczne przedlokacyjnego Krakowa, część I. Kraków wczesnośredniowieczny (do końca w. XII)*, [w:] „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury”, t. II, Kraków 1968, s. 171-185; tenże, *Z problematyki urbanistycznej średniowiecznego Krakowa*, Sprawozdania z posiedzeń komisji naukowych PAN, Oddział w Krakowie, styczeń–czerwiec 1966, Kraków 1967, s. 358-362.

[30] Z. Kozłowska-Budkowa, *Z dziejów kolegiaty św. Andrzeja w Krakowie*, Sprawozdania z posiedzeń komisji naukowych PAN, Oddział w Krakowie, styczeń–czerwiec 1966, Kraków 1967, s. 163-165; taż, *Z dziejów kolegiaty św. Andrzeja w Krakowie*, „Studia Historyczne”, t. X, Kraków 1967, s. 23-30.

[31] A. Gieysztor, *Przedmowa* do pracy A. Żakiego, *Początki Krakowa*, Kraków 1974; M. Borowiejska-Birkenmajerowa, *Kształt średniowiecznego Krakowa*, Kraków 1975; *Katalog zabytków sztuki w Polsce, miasto Kraków, cz. II, Kościoły i klasztory śródmieścia, 1*, pod red. A. Samka i J. Bochnaka, Warszawa 1971; K. Żórowska, *Tyniec*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich*, pod red. G. Labudy i Z. Stiebera, t. 6, Wrocław–Warszawa–Kraków – Gdańsk 1977, s. 234, 238.

[32] J. Wyrozumski, *Dzieje Krakowa. Kraków do schyłku wieków Średnich*, Kraków 1992, t. 1, s. 118-129.

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

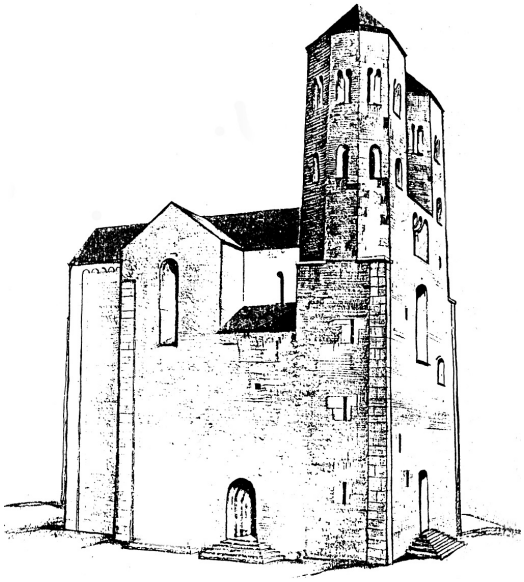

Il. 15. Kraków, kościół św. Andrzeja, widok od północnego zachodu (ryc. J. Ekielski)
Ill. 15. Krakow, St. Andrew's Church, view from the north west. Ill. J. Ekielski

okresu wczesnego średniowiecza ciągnął się wąski pas zabudowań mieszkalnych, wiążących silnie gród z Okołem"[33], pośród których powstała kolegiata św. Andrzeja. Kościół i klasztor opacki benedyktynów w Tyńcu pod Krakowem miał powstać nieco wcześniej, jak pisze Klementyna Żórowska – przed 1058 rokiem, w czasach panowania Kazimierza Odnowiciela, lub w latach 1068-1070 albo 1076-1079, czyli pod koniec rządów Bolesława Śmiałego.

5. Badania wczesnośredniowiecznych budowli kamiennych Krakowa

Czy w dotychczasowej literaturze dostrzeżono symboliczną wymowę „kolegiaty dworskiej" dla ukształtowania „Nowego Miasta na Okole"? Nowe odkrycia dokonane w kościele św. Andrzeja i opisywane w badaniach relikty pierwotnych kamiennych murów sugerują przejście wkrótce po 1100 roku od nieznanej dziś budowli jednowieżowej, będącej do końca XI w. w posiadaniu Sieciecha, do fazy rozwiniętego romańskiego sakralnego dwuwieżowego układu bazylikowego z transeptem. Po przekształceniu w połowie XII w. w formę bazyliki z transeptem i dwiema wieżami w korpusie zachodnim, pozostającej w użytkowaniu benedyktynów sieciechowskich do 1320 roku, cały ten zespół – jak podają źródła – był otoczony wałem i fosą oraz dwukrotnie inkastelowany podczas walk o tron krakowski w czasach Konrada Mazowieckiego w 1235 i 1243 roku, który to otoczył go fosą i wałem. Zdał ważny egzamin wraz z przyległymi umocnieniami w czasie najazdu tatarskiego w 1241 roku, co potwierdza fakt skutecznej obrony ówczesnego Krakowa. Jego walory

[33] *Słownik starożytności słowiańskich*, *op. cit.*, t. 2, s. 507-513.

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

obronne sprawdziły się również podczas najazdu tatarskiego w 1260 roku, lecz nie zapobiegły częściowemu zniszczeniu świątyni. W okresie poprzedzającym wielką lokację Kraków posiadał około 40 kamiennych budowli sakralnych, z których pięć zlokalizowanych było na terenie Okołu.

Nieznane najstarsze fazy budowli krakowskich okresu wczesnego średniowiecza potwierdzają liczne źródła i badania terenowe. Świadczą o tym m.in. odkryte przez W. Zina, W. Grabskiego, A. Żakiego i K. Radwańskiego najstarsze relikty w krakowskich kościołach św. Wojciecha, Najświętszego Salwatora i św. Benedykta. Przetrwały jako niezidentyfikowane mury kamienne także pod fundamentami kościoła św. Andrzeja, pochodzące sprzed fazy budowli romańskiej. W tym przypadku przyniosły wiele nowych odkryć, m.in. ustalenie pierwotnych poziomów romańskiej posadzki i portalu, istnienie dwóch bocznych małych absyd i architektonicznych podstaw filarów oraz niezidentyfikowanych murów kamiennych pod fundamentami kościoła św. Andrzeja, pochodzących sprzed fazy budowli romańskiej, które jak stwierdzono „stwarzają podstawę do przyjęcia zasadniczej tezy wykluczającej jednorodność koncepcyjną tego czołowego zabytku”[34]. Dzieje wielofazowego obiektu można podzielić na cztery etapy budowy. Pierwszy okres obejmuje 2 fazy łączące się z dobą wczesnej romańszczyzny, związanej z działalnością Sieciecha i benedyktynów sieciechowskich w okresie od drugiej połowy XI do początku XI w. (tj. od 1079? bądź 1082 do 1101 czy też 1102?). Drugi okres rozwoju dotyczy 3 i 4 fazy przebudowy przypadającej na drugą lub trzecią ćwierć XII w., do czasu osiągnięcia pełnego rozwoju stylu.

W wyniku prac badawczych W. Zina, W. Grabskiego i A. Grygorowicza doszło do pierwszego chronologicznego rozwarstwienia obiektu[35]. A. Grygorowicz, prezentując w 1968 roku wyniki badań przy kościele św. Andrzeja, ustalił na podstawie odkrywek archeologicznych i architektonicznych w partiach fundamentowych wzajemne relacje poziomów posadzki barokowej, przypuszczalny poziom dawnego prezbiterium i poziom posadzki romańskiej. Ustalił poziomy posadowienia olicowanego muru wewnętrznego, strop humusu i calca oraz bruku na zewnątrz absydy, stopę fundamentową kruchty barokowej i najwyższy notowany poziom wody w Krakowie z 1813 roku (205,85 n.p.m.). Odnotował poziomy bruków pod ul. Grodzką oraz przypuszczalny poziom stopy fundamentowej murów romańskich (204,61 n.p.m.) (tab. I)[36].

---

[34] W. Zin, W. Grabski, *Wyniki ostatnich badań kościoła św. Andrzeja w Krakowie*, Sprawozdania z posiedzeń komisji naukowych PAN, Oddział w Krakowie, lipiec–grudzień, Kraków 1966, s. 625, 628.

[35] W. Zin, W. Grabski, *Wyniki ostatnich badań...*, *op. cit.*, s. 621-628; ciż, *Ostatnie odkrycia w rejonie kościoła św. Benedykta na wzgórzu Lasoty*, Sprawozdania z posiedzeń komisji naukowych PAN, Oddział w Krakowie, Kraków 1967, s. 616-621; ciż, *Wczesnośredniowieczne budowle Krakowa w świetle ostatnich badań*, „Rocznik Krakowski”, t. XXXVIII, Wrocław–Kraków 1966, s. 53-57; ciż, *Krakowskie średniowieczne urządzenia komunalne*, Sprawozdania z posiedzeń komisji naukowych PAN, Oddział w Krakowie, Kraków 1967, s. 351-354; ciż, *Niektóre problemy stratygraficzne Rynku Krakowskiego*, Sprawozdania z posiedzeń komisji naukowych PAN, Oddział w Krakowie, Kraków 1967, s. 355-357; ciż, *Ostatnie badania nad średniowiecznym zespołem w Grodzisku k/Skały*, Sprawozdania z posiedzeń komisji naukowych PAN, Oddział w Krakowie, Kraków 1969, s. 334-336.

[36] A. Grygorowicz, *W sprawie kościoła św. Andrzeja w Krakowie*, Sprawozdania PAU, t. 53, Kraków 1951; tenże, *Nowo odnalezione ryty, reliefy i znaki kamieniarskie w kościele św. Andrzeja w Krakowie*, Sprawozdania z posiedzeń komisji naukowych PAN, Oddział w Krakowie, styczeń–czerwiec 1964, Kraków 1965, s. 179-182; tenże, *Kościół św. Andrzeja we wczesnym średniowieczu*, „Rocznik Krakowski”, t. XXXIX, Kraków 1968, s. 5-37.

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

Tabela 1

Zestawienie danych poziomów wysokościowych z wykopów badawczych w kościele św. Andrzeja z 1958 roku według J. Ekielskiego i S. Świszczowskiego oraz z 1964 roku według A. Żakiego i A. Grygorowicza

Według J. Ekielskiego i S. Świszczowskiego		m n.p.m.		Według badań z r. 1964 A. Żaki, A. Grygorowicz
		209,98	+ 1,13	Obecny poziom ul. Grodzkiej przy zachodniej fasadzie kościoła (chodnik)
Poziom obecnego prezbiterium	+ 0,95			
Poziom obecnej posadzki barokowej	± 0,00	208,85	± 0,00	Obecna posadzka barokowa przy filarze północnym
			- 0,50	Warstwa okrzesków z wapienia pińczowskiego
			- 0,62	Poziom posadzki (gotyckiej) z płytek ceramicznych
Przypuszczalny poziom dawnego prezbiterium i poziom posadzki romańskiej	- 0,70		- 0,83	Fragment posadzki z kamienia łamanego przy wschodnim pilastrze wieży północnej
			- 1,20	Podstawa absydki północnej
			- 1,30	Przypuszczalny poziom posadzki II kościoła romańskiego
			- 1,33	Podstawa bazy filara północnego
		207,48	- 1,37	Odsadzka w murze fundamentowym i początek ściany olicowanej
			- 1,46	Podstawa lizeny połnocnej w wieży północnej
			- 1,55	Podstawa pilastra przy absydce północnej
			- 1,80	Poziom użytkowy na murze fundamentowym absydki północnej Warstwa piasku jałowego z nieznacznymi resztkami ceramiki wczesnoromańskiej
Bruk na zewnątrz absydy	- 2,00	206,85	- 2,00	Odsadzka w murze fundamentowym absydki północnej i odsadzka w krypcie na ścianie południowej
Olicowany mur wewnętrzny absydy	- 2,05			
Strop humusu na zewnątrz absydy	- 2,10			
Strop calca na zewnątrz absydy	- 2,40			Warstwa kult. wczesno-romańska i łużycka
Stopa fundamentowa kruchty barokowej	- 2,90	205,95	- 2,90	Strop warstwy calca
Najwyższy notowany poziom wody w Krakowie (1813 rok) (205,85 m n.p.m.)	- 3,00	205,85		
Bruk pod ul. Grodzką	- 3,10			
		205,17	- 3,68	Stopa fundamentowa ściany wschodniej wieży północnej, wykop 1/64
Przypuszczalny poziom stopy fundamentowej murów romańskich	- 3,90			
		204,61	- 4, 12	Stopy fundamentowe wieży północnej – ściana południowa (w krypcie)
			- 4,24	

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

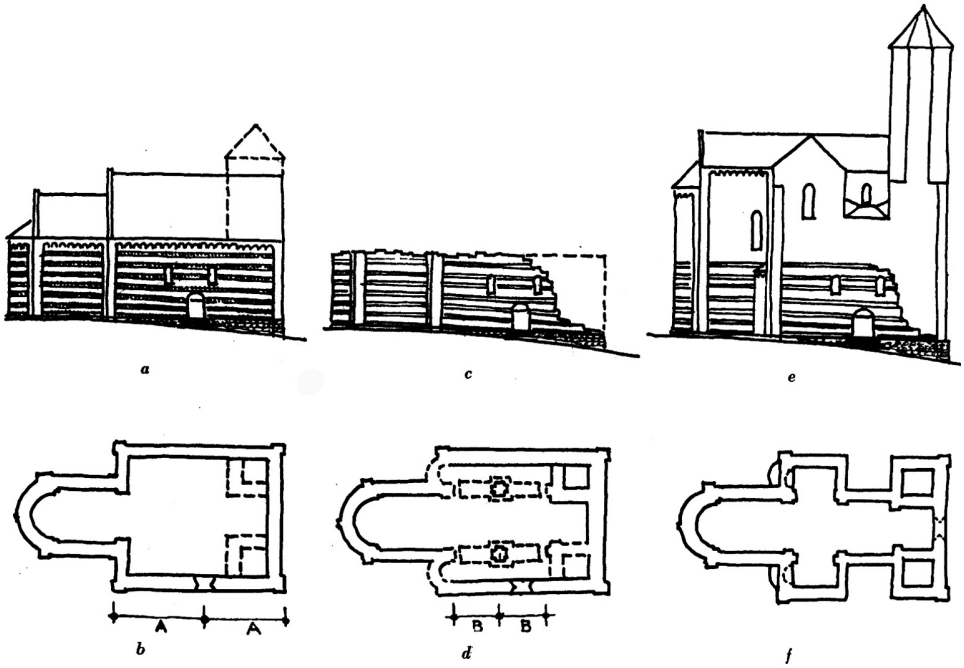

Il. 16. Fazy rozwoju rzutu i bryły kościoła św. Andrzeja. Według A. Grygorowicza
Ill. 16. Development phases of the projection and of the body of St. Andrew's Church. According to A. Grygorowicz

Zwrócił uwagę na powiązania murów zmieniających swą grubość wraz z poziomami posadowienia oraz techniką użytych materiałów stosowaną w sposób konsekwentny na północnej fasadzie kościoła w warstwach o jednakowej wysokości. Stwierdził, iż: „Zasada jedności kompozycyjnej bryły i rzutu została w pełni dochowana tylko w dolnych partiach kościoła (poziom pierwszy – na wysokości posadzki romańskiej; poziom drugi – na wysokości posadzki empory (…) gdzie prostokątnym rzutom prezbiterium i nawy towarzyszy jednolita grubość murów zewnętrznych (1,40 m)"[37]. Wykonał też pierwsze próby rozwarstwienia chronologicznego obiektu. Zauważył, iż dolne zewnętrzne mury kościoła wykonane są „przy zastosowaniu dwubarwnego materiału: bloków piaskowca i kostki wapiennej, ułożonych na przemian pasami. Jednak obecność w materiale kamiennym, z którego wykonane są sklepienia i filar klatki schodowej, bloków wapienia pińczowskiego i ciosów piaskowca jasnego (z mniejszą domieszką margla niż piaskowiec na murach zewnętrznych) pozwala i tutaj domyślać się późniejszych przeróbek"[38] (il. 16).

Badania uczytelniły wzajemne relacje wysokościowe posadowienia obiektu w dwóch okrywkach na zewnątrz kościoła, ukazując kolejno odsadzkę fundamentów muru w wieży północnej na głębokości 1,60 m i stopę na głębokości 4 m poniżej poziomu terenu. Zarejestrowano wówczas relacje posadowienia fundamentów kościoła w wykopach archeologicz-

[37] A. Grygorowicz, *Kościół św. Andrzeja we wczesnym średniowieczu*, *op. cit.*, s. 15.
[38] *Ibidem*, s. 20.

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

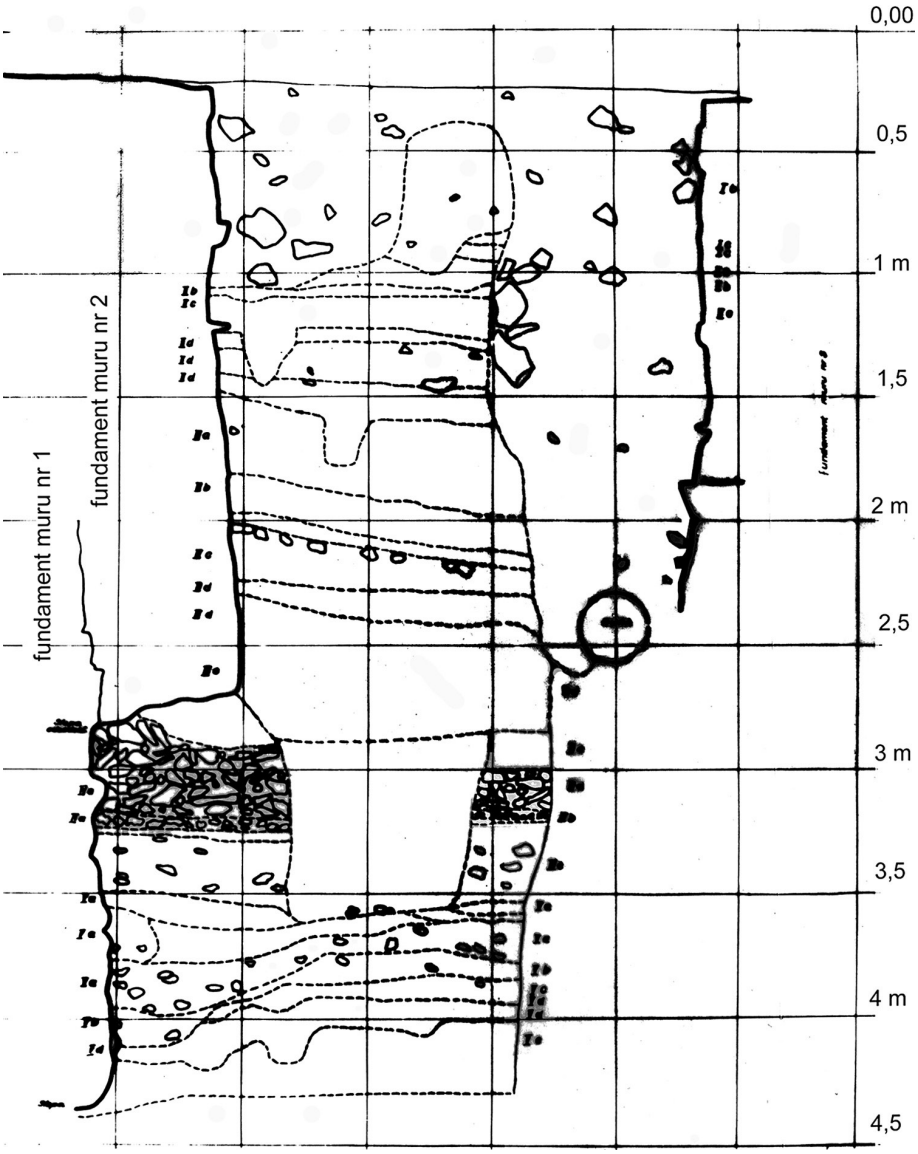

Il. 17. Posadowienia fundamentów kościoła św. Andrzeja, mur nr 1
Ill. 17. Foundations of St. Andrew's Church, wall no. 1

nych: mur nr 1 – 4,50 m (14,76 stopy); mur nr 2 – 2,80 m (9,19 stopy); mur nr 3 do głębokości odsadzki lica – 1,95 m (6,40 stopy) (il. 17). Odsłonięto dolne partie klatki schodowej w wieży północnej. Odkryto próg pierwotnego portalu północnego położonego poniżej obecnej posadzki kościoła (1,35 m, tj. 4,43 stopy) (il. 18). Przebadano zewnętrzny narożnik południowo-wschodni transeptu, odkrywając zewnętrzny obrys apsydioli w nawie południowej (il. 19) oraz zarys apsydioli w północnej nawie bocznej (il. 20). Na tej podstawie uzyska-

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

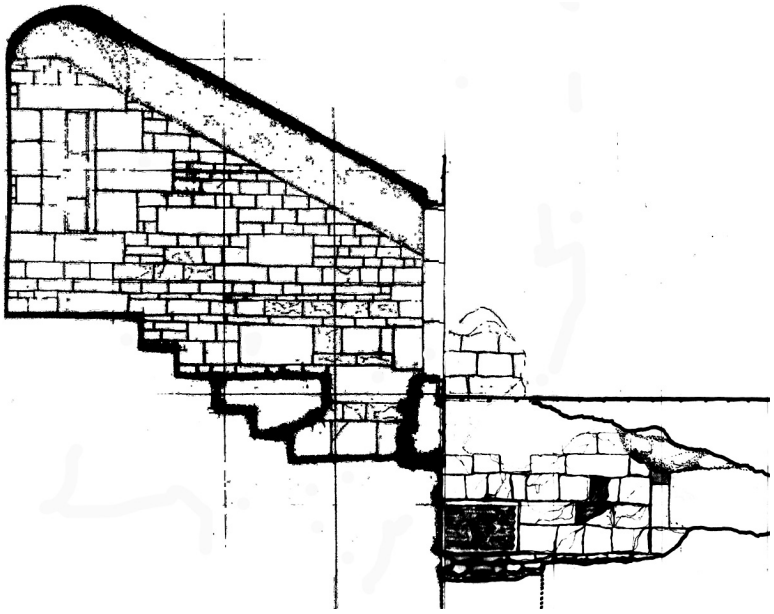

Il. 18. Dolne partie klatki schodowej w wieży północnej z progiem północnego portalu
Ill. 18. Lower parts of the staircase in the northern tower with the northern portal doorstep

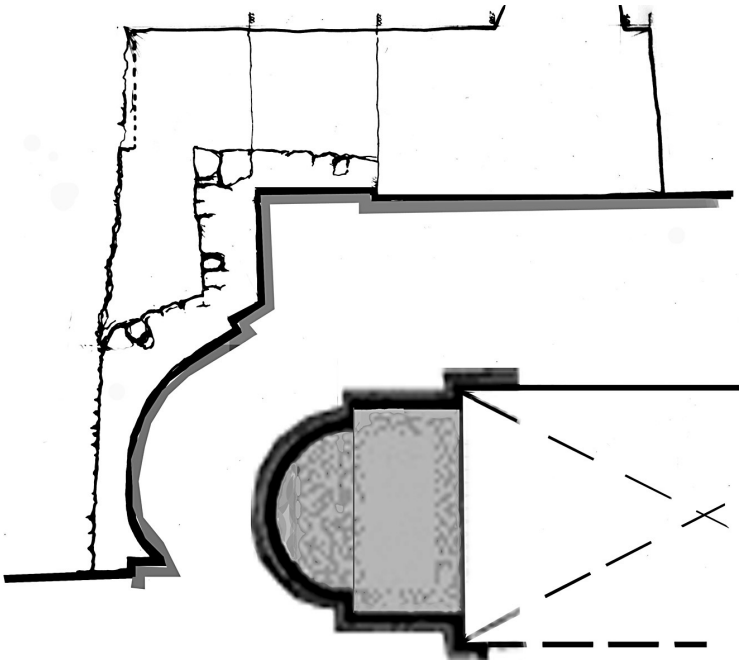

Il. 19. Zewnętrzny obrys absydioli w nawie południowej
Ill. 19. External contour of the absidiole in the southern aisle

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

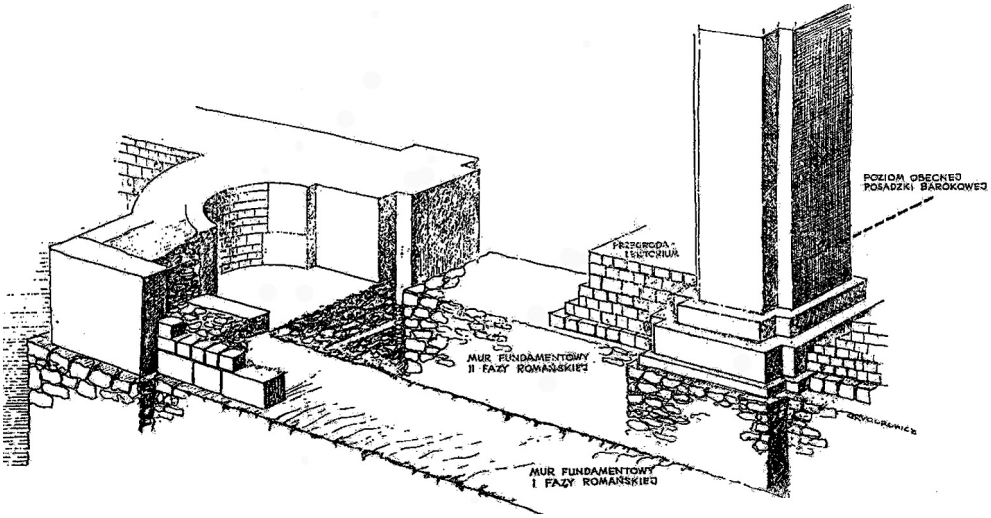

Il. 20. A. Grygorowicz, aksonometria absydioli w nawie północnej, 1964
Ill. 20. A. Grygorowicz, axonometry of the absidiole in the northern aisle, 1964

no materiał pozwalający autorowi w sposób sugestywny zwrócić uwagę na przebudowę tej części wnętrza kościoła, o czym świadczy mniejsza grubość muru (80 cm) oddzielającego klatkę schodową od murów nawy północnej. Na tej wysokości mury magistralne w innych częściach budynku liczą 1,40 m, a zmieniają swą grubość na 1,20 m dopiero na wysokości empory, jednocześnie ze zmianą faktury na jednobarwną wapienną.

A. Grygorowicz, odwołując się do opinii Z. Wiśniowskiego[39], w podsumowaniu analizy architektonicznej pisze m.in.: „Znana nam dzisiaj postać romańskiego kościoła jest rezultatem co najmniej dwóch faz – dwóch koncepcji budowlanych, powstałych w około stuletnim odstępie czasu. Pierwszą koncepcję romańskiego kościoła wiązać należy z fundacją Sieciecha – palatyna księcia Władysława Hermana z końca XI w., przypuszczalnie sprzed jego banicji (1079-1098). Ostateczną postacią tej koncepcji była dwubryłowa całość złożona z prezbiterium i jednoprzestrzennej nawy flankowanej w narożnikach lizenami, na których oparty miał być arkadowy fryz podokapowy. Czy był to kościół bezwieżowy – trudno w tej chwili ustalić; odpowiedź dadzą z pewnością dodatkowe badania archeologiczno-architektoniczne w wieży południowej. (…) Nie można całkowicie wykluczyć początkowo świeckiego, a w szczególności obronnego przeznaczenia części nawowej z kaplicą w miejscu dzisiejszego prezbiterium. Po częściowym zburzeniu omawianego kościoła w bliżej nie określonym czasie i z nieznanych powodów, nastąpiła przypuszczalnie w XIII w. jego odbudowa w zmienionej formie (II faza), ale w nawiązaniu do pozostałych resztek wcześniejszej budowli z ich wykorzystaniem. Nowy romański kościół odbudowano w oparciu o schemat krzyżowej bazyliki”[40].

Nowe prace W. Zina i W. Grabskiego zwróciły uwagę na ważny problem, jakim jest „ustawienie badań przy kościele św. Andrzeja w szerszym kontekście urbanistycznym i osad-

[39] Z. Wiśniowski, *Z dziejów opactwa benedyktynów w Sieciechowie*, „Roczniki Humanistyczne”, t. VII, z. 2, 1958, Lublin 1960, s. 39-40.

[40] A. Grygorowicz, *Kościół św. Andrzeja...*, *op. cit.*, s. 31-32.

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

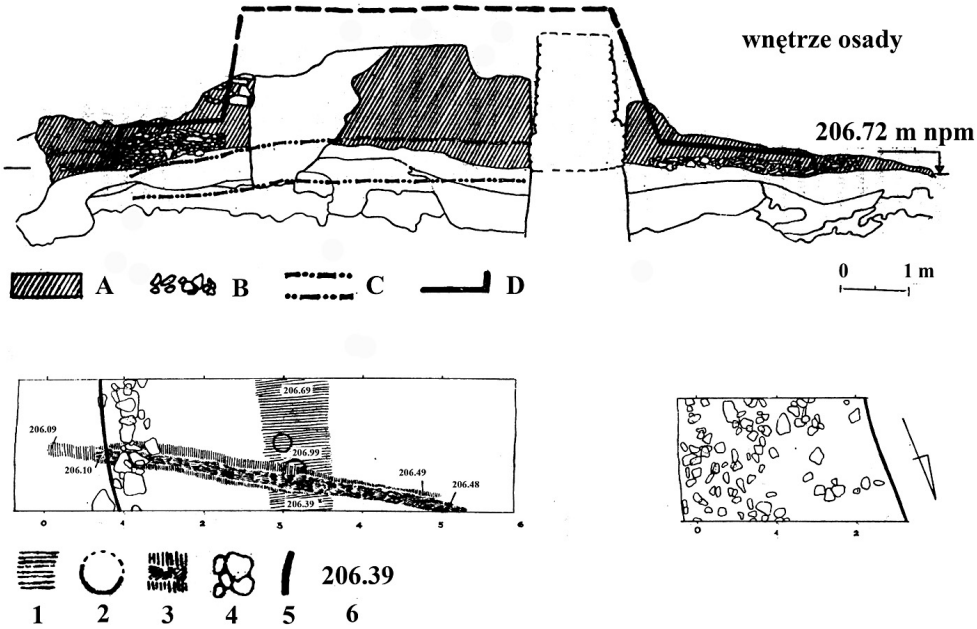

Il. 21. Rekonstrukcja wału Okołu i profile wykopów.
Według K. Radwańskiego
Ill. 21. Reconstruction of the Okół settlement rampart and soil cross-section.
According to K. Radwański

niczym, a w szczególności powiązanie go z problematyką Okołu (...) uzyskane dane wyprofilują dalszy tok poczynań, zmierzających do objęcia metodycznymi wykopaliskami całego terenu klasztoru Klarysek wraz z najbliższym otoczeniem"[41]. Wówczas właśnie sformułowane zostały zasadnicze cele inwentaryzacji i studiów, a także postulaty, które miały stać się wstępem do bardziej rozległych badań terenowych.

Wyniki prac archeologicznych obiektów powstających w tym okresie na wzgórzu wawelskim, w Tyńcu i w sąsiednim rejonie osadniczym w Piekarach prezentowali R. Jamka, A. Żaki, K. Radwański[42]. Kazimierz Radwański ukazał liczne profile badawcze wraz z rekonstrukcją wału Okołu[43] (il. 21), a w planach sytuacyjnych wykopów archeologicznych IV-V ukazana została lokalizacja jam mieszkalnych w tym rejonie (il. 22).

S. Kołodziejski pisze, iż poza umocnieniami Wawelu „najważniejszą rezydencją Siecie-cha był dwór lub gródek w obrębie Okołu, warownego podgrodzia krakowskiego"[44]. J. Kurtyka, opracowując hasło „Sieciech palatyn" do *Polskiego Słownika Biograficznego*, wzmian-

[41] W. Zin, W. Grabski, *Wyniki ostatnich badań...*, *op. cit.*, s. 621-628.

[42] K. Radwański, *Kraków przedlokacyjny – rozwój przestrzenny*, Kraków 1975; A. Żaki, *Początki Krakowa*, Kraków 1965; tenże, *Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej*, Kraków 1974.

[43] K. Radwański, *Kraków przedlokacyjny...*, *op. cit.*, s. 118, 126.

[44] S. Kołodziejski, *Wstęp do studiów nad genezą obronnych rezydencji możnowładczych*, [w:] *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce*, red. Z. Kurnatowska, Poznań 1990, s. 278.

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

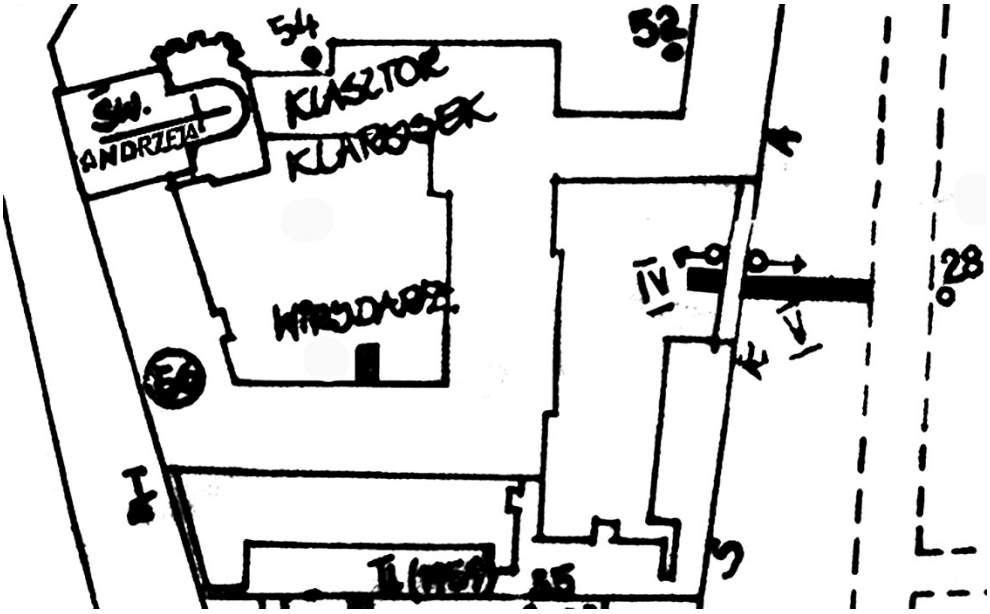

Il. 22. Lokalizacja jam mieszkalnych w badaniach archeologicznych rejonu Okołu.
Według K. Radwańskiego
Ill. 22. Localization of half-dogout in archaeological researches of the Okół.
According to K. Radwański

kuje, że „z osobą Sieciecha wiąże się kilka najwcześniejszych możnowładczych fundacji kościelnych. Ich rozpoznanie umożliwia też lokalizację głównych ośrodków jego dóbr: dworów (zapewne obronnych) na Okole pod Wawelem w Krakowie, na Radziwiu koło portu wiślanego pod grodem płockim oraz grodu Sieciechowa u ujścia Wieprza do Wisły”[45].

Prestiż i dynamikę rozwoju wczesnośredniowiecznego osadnictwa grodowego Krakowa podkreśla obecność już od drugiej połowy X w. licznych kamiennych budowli na wzgórzu wawelskim i u jego podnóża. Najnowsze badania zespołu katedralnego na Wawelu w pracach Z. Pianowskiego i J. Firleta ukazują wybitnie rezydencjonalny charakter siedziby władcy[46]. Zabudowa mieszkalna średniowiecznego Okołu była sukcesywnie przekształcana. Nowością było wznoszenie fundacji rycerskich i domów mieszkalnych, charakteryzujących się łączeniem dawnych dużych, masywnych kamiennych budowli, w których można było bezpiecznie chronić swój dobytek przed pożarem i kradzieżą w solidnych pomieszczeniach. Tych najstarszych domów okresu późnoromańskiego dotrwało do dziś dnia niewiele. Część z nich, należąca jeszcze do przełomu XII i XIII w., została zburzona lub

[45] Hasło: *Sieciech palatyn*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXXVI, red. J. Kurtyka, Warszawa–Kraków 1995-1996, s. 495-520, 503.

[46] K. Radwański, *Kraków przedlokacyjny...*, *op. cit.*; A. Żaki, *Początki Krakowa*, *op. cit.*; tenże, *Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej*, *op. cit.*; J. Firlet, Z. Pianowski, *Z najnowszych badań zespołu katedralnego w Krakowie*, [w:] *I Forum Architecturae Poloniae Medievalis*, Kraków 2007, s. 33-45.

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

całkowicie przebudowana, co poświadczyły ostatnie prace badawcze i konserwatorskie budynków przy ul. Kanoniczej. W okresie wczesnoromańskim budowano znacznie więcej z drewna. Badania zespołu osadniczego Okołu ukazują ośrodek skupiający wraz z palatynatem elitę intelektualną i polityczną kraju[47]. W obrębie Okołu miał powstać wotywny kościółek św. Idziego, choć fakt przypisywania Władysławowi Hermanowi tej niezidentyfikowanej jak dotąd budowli sakralnej Michał Rożek nazywa „tradycją"[48].

Rodowód i pochodzenie dworu palatyna lub gródka w obrębie Okołu tłumaczyć można jako wynik postulatu realizacji dogodnych warunków obronnych, stanowiących główną przyczynę kształtowania się wczesnego osadnictwa w podwawelskiej osadzie. Jego pojawienie się i rozwój uprawniały ówczesne warunki bezpieczeństwa, uwarunkowania rozwoju organów władzy oraz administracji państwowej i deputacji prowincjonalnej. Tego typu budowli rezydencjonalnych nie mogło zabraknąć w obrębie wzgórza na Wawelu. Są nimi domniemane *palatium* (przy rotundzie św.św. Feliksa i Adaukta?) lub tzw. sala o 24 słupach z aneksem przyległym od wschodu, mieszczącym kaplicę pałacową?[49]

Kolejne fazy przemian budowli rezydencjonalnych mogły być genezą późniejszych budowli możnowładczych i stać się wzorcem dla obronnych fundacji klasztornych i licznych zespołów późniejszych małopolskich warowni. Unaoczniają to liczne badania kulturoznawcze obszarów Małopolski w dorzeczu dolnej Wisły[50].

6. Najnowsze badania kościoła i klasztoru św. Andrzeja

Co mówi historia na temat przemian Okołu w okresie romańszczyzny i gotyku? Do jakich przekształceń doszło w czasach pierwszych lat istnienia konwentu ss. Klarysek i dobudowy do kolegiaty w linii ul. Grodzkiej zachodniego skrzydła klasztornego, wytyczonego w ramach drugiego układu osadniczego około 1320 roku?

Następny okres charakteryzuje się wznoszeniem licznych kościołów i klasztorów, a także umacnianiem miasta nowymi potężnymi gotyckimi fortyfikacjami. Mimo upływu blisko 180 lat od wzniesienia kościoła św. Andrzeja około 1079 roku aż do czasów wielkiej lokacji Krakowa w 1257 roku brak źródeł mówiących o jego ówczesnym stanie. Również dzieje zabudowań klasztornych są mało poznane. Uroczyste nadanie aktu translokacyjnego przez biskupa Nankera i przekazanie na własność ss. Klaryskom kościoła św. Andrzeja z przyległym placem, należącym do opata i konwentu benedyktynów sieciechowskich, odbyło się za zgodą kasztelana Nawoja z Morawicy, przodka Tęczyńskich, Rabsztyńskich i Ossolińskich, członków rodu

[47] W. Niewalda, *Okół krakowski – problemy badawcze i konserwatorskie*, Kraków 2004, praca doktorska na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej, promotor B.M. Pawlicki (mps w Bibliotece Politechniki Krakowskiej).

[48] M. Rożek, *Przewodnik po zabytkach Krakowa*, Kraków 2006.

[49] J. Firlet, Z. Pianowski, *Nowe odkrycia i interpretacje architektury przedromańskiej i romańskiej na Wawelu*, [w:] *Architektura romańska w Polsce, nowe odkrycia i interpretacje*, materiały z sesji naukowej w Muzeum Początków Państwa Polskiego, 9-11 kwietnia 2008, Gniezno 2009, s. 251-278.

[50] M. Pawlicki, *Polonia Minor, cz. I.*, [w:] „Studia Małopolskie", nr 1/1997; tenże, *Z zagadnień kształtowania świadomości tradycji i ochrony dziedzictwa kultury w Małopolsce*, [w:] „Studia Małopolskie", nr 1/1997; tenże, *Problemy ochrony dziedzictwa kulturowego w dorzeczu Szreniawy*, [w:] *Interdyscyplinarność w badaniach dorzecza*, red. W. Chełmicki, J. Pociask-Karteczka, Kraków 1999.

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

Toporczyków (herbu Topór-Starża) i potomków Sieciecha. Benedyktyni otrzymali w zamian, pozostający pod patronatem księcia, kościół św. Idziego wraz z prebendami należącymi do kościoła św. Andrzeja[51]. Za sprawą żony króla Władysława Łokietka – Jadwigi – zgodnie z aktem translokacyjnym, przeniosły się zakonnice św. Klary z obronnego Grodziska koło Skały w 1318 roku do opuszczonego przez benedyktynów klasztoru, a także – jak można domniemywać – do podniszczonych i nadwątlonych w czasach najazdu Tatarów i buntu wójta Alberta nieznanych dziś zabudowań, odbudowanych w czasach Bolesława Wstydliwego.

Obecny klasztor datowany jest na czasy króla Władysława Łokietka. Był on od około 1325 roku wielokrotnie przebudowywany. W tym czasie siostry klaryski uzyskały pełne prawo do własności kościoła św. Andrzeja i przebywają tam do dzisiaj, pieczołowicie podtrzymując przez cały czas kult założycielki zgromadzenia – błogosławionej Salomei. Na przełomie XVI i XVII w. klasztor rozbudowywano. W latach 1606-1610 przebudowano klasztor dzięki staraniom kardynałów Jerzego Radziwiłła i Bernarda Maciejowskiego, z udziałem Jana Chrzciciela Petriniego. Prawdopodobnie wówczas wzniesiono piętrową przybudówkę przed elewacją zachodnią kościoła, datowaną na XVI lub XVII w., z grobowcem, a nad nim kaplicą kostną w poziomie parteru i kaplicą zwaną „Kalwarią" na piętrze.

Wzniesiono także wówczas oratorium pomiędzy kościołem a skrzydłem zachodnim klasztoru, z kapitularzem na piętrze, o czym informuje notatka w kronice klasztornej z 1639 roku, mówiąca o wybiciu trzech okien w ścianie południowej, założeniu nowych hełmów nad wieżami, reperacjach i nadbudowie zniszczonych murów cmentarnego i ogrodzeniowego, a także o budowie nowej kaplicy pw. Wniebowzięcia NMP[52]. W 1642 roku zbudowano kaplicę Loretańską. Wnętrze kościoła zostało gruntownie przekształcone przez znakomitego architekta Baltazara Fontanę w latach 1700-1702. Do częściowej przebudowy neoromańskiej, m.in. elewacji od strony ul. Grodzkiej, doszło w 1843 roku. Klasztor składa się dziś z czterech skrzydeł, tworzących nieregularny czworobok z wirydarzem pośrodku, od wschodu i południa przylegają doń dwa niewielkie podwórka oraz dziedzińce gospodarcze z budynkami pomocniczymi.

Na obszarze *Nova Civitas in Okol* istniały przez długi czas zameczki i dwory szlacheckie, adaptowane, przebudowywane i sukcesywnie przekazywane na rzecz fundacji kościelnych i klasztornych. Wówczas to m.in. renesansowy dwór Tęczyńskich, datowany na drugą połowę XVI w. wchłonięty został przez zbudowany w latach 1694-1703 barokowy zespół kościoła św. Józefa. Występowały one w tym rejonie do przełomu XVII w. i dotrwały do czasu całkowitej likwidacji dóbr szlacheckich w XVIII w. Na reliktach dworów Lanckorońskich i Pieniążków powstał klasztor bernardynek. Zachodnia część Okołu zabudowana była z kolei domami kanoników katedralnych.

J. Ekielski i S. Świszczowski, opisując w 1937 roku dzieje klasztoru, odnotowali powierzchniowe wyniki badań budynków klasztornych, w czasie których nie natrafili na żadne ślady z epoki romańskiej. Stwierdzili jedynie, że: „z epoki gotyckiej pochodzi duży budynek jednopiętrowy, tworzący prawie całe skrzydło wschodnie dziedzińca klasztornego, tj. kończący się na kilka metrów od skrzydła południowego. Przy zakładaniu dziedzińca budynek ten przedłużono, później również nadbudowano na nim drugie piętro. Budynek gotycki z pięknej surowej cegły z glazurowanymi główkami przykryto tynkiem, dziś w wielu miejscach odpadłym.

[51] Z. Kozłowska-Budkowa, *op. cit.*, s. 164.

[52] *Najstarsza Kronika Klasztoru św. Jędrzeja 1594-1747 oraz inne historyczne dodatki*, s. 4, Archiwum Klasztoru ss. Klarysek w Krakowie, odpis z 2007 r.

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

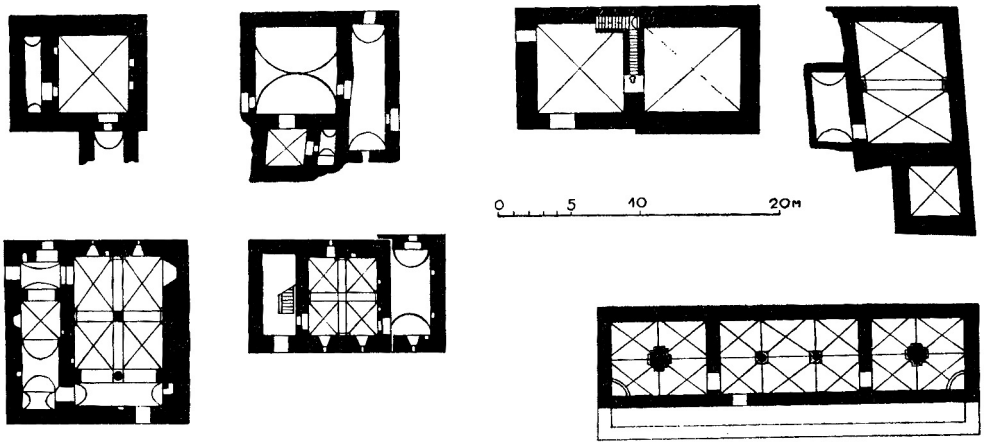

Il. 23. Praga, budowle romańskie według Mencla. Źródło: D. Menclová, *České hrady*, I, Praha 1972
Ill. 23. Prague, Romanesque buildings according to Mencl

Poza ścianami zewnętrznymi i prostym portalem gotyckim w piwnicy, nie zachowało się w tej najstarszej, być może, części klasztoru nic, bo okna były najwidoczniej dla poszerzenia przeburzone, a stropy są barokowe i późniejsze. Przyczyną tych przeróbek były pożary (największy w zapiskach kroniki klasztornej pod r. 1658) oraz nowatorstwo. Np. wielką salę refektarza, znajdującą się w parterze skrzydła gotyckiego, restaurowała w 1732 ksieni Teofila Krasińska: salę tę wtedy podwyższono o 3 łokcie, podwyższono również i okna. – Dalsze skrzydła zamykające kwadrat dziedzińca są pochodzenia czysto barokowego, na co wskazują typowe sklepienia"[53].

Najstarsza zabudowa klasztorna, pochodząca z okresu działalności benedyktynów sieciechowskich, musiała posiadać niezbędne dormitoria, pomieszczenia gospodarcze, kuchnie i magazyny. Jak one wyglądały? Na to pytanie mogą rzucić nieco światła analogie ówczesnych rozwiązań. Szczególnie interesujący jest gotycki refektarz pochodzący zapewne z okresu rozbudowy klasztoru w latach 1257-1320, posadowiony być może na wcześniejszych fundamentach późnoromańskich. W zachodnim skrzydle klasztoru ss. Klarysek, mieszczącym na parterze oratorium oraz przyległe pięć cel i trzy sale szpitalne z dwoma oknami każda, zaś na piętrze dziewięć cel, każda z jednym oknem[54], analogię mogą stanowić liczne budowle kamienne w Pradze, datowane na XIII w. (il. 23).

Dalej w sprawozdaniu z badań Ekielski opisał koleje budowy najstarszej partii klasztoru klarysek. Stwierdził m.in., iż prace „rozpoczęto zapewne w 1316 r. po wydaniu przez Władysława Łokietka dokumentu przeniesienia zgromadzenia sióstr Klarysek ze Skały do Krakowa, a ukończono w 1320, co poświadcza dokument faktycznego sprowadzenia się sióstr. Benedyktyni otrzymali w zamian kościół Św. Idziego (fundacji księcia Władysława Hermana). Istnieje hipoteza postawiona na podstawie interpretacji dokumentów, że Klaryski zamieszkały w Krakowie już w 1309 r. Nie wiadomo tylko, czy na terenie przekazanym im później przez Łokietka. Osadzenie Klarysek w centrum dawnego podgrodzia Okół związane było z akcją lokacji «Nowego Miasta

[53] J. Ekielski, *W sprawie genezy architektonicznej...*, *op. cit.*, s. 43-45.

[54] Dokumentacja Historyczna PKZ 1983, sygn. B 9 (materiały archiwalne): L. Danielczyk, Aneks I (cytowany Spis Inwentarza z Archiwum Klasztoru ss. Klarysek w Krakowie).

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

na Okole» i regulacjami urbanistycznymi w postaci nowych granic prostokątnego placu w centrum osady i zmianą przebiegu południowego odcinka ul. Grodzkiej, utrzymanego do dzisiaj".

Nowsze badania na zewnątrz zachodniego skrzydła klasztornego w ul. Grodzkiej doprowadziły do odsłonięcia znacznych partii murów i kamiennych fundamentów, pochodzących z okresu barokowej przebudowy i restauracji wykonanej w 1732 roku[55].

W wykopach odsłonięty został najstarszy w tym rejonie fragment zabudowy, datowany na XIII w., wraz z dobrze zachowanym narożnikiem nieznanej budowli ceglanej. W sprawozdaniu z badań autorzy stwierdzili m.in.: „Wzdłuż elewacji zachodniej kościoła, skrzydła klasztornego i podwórza wykonano w ulicy wąski wykop (szer. ok. 120 cm od elewacji) do głębokości średnio 180-200 cm od poziomu krawężnika dawnego chodnika. W wykopie stwierdzono opłaszczowanie ściany zachodniej na całej długości wykonane z kamienia łamanego z użyciem romańskich kostek, ciosów piaskowca i częściowo z cegły rozbiórkowej, szczególnie na odcinku elewacji kościoła. (…) Wykop nie odsłonił stopy fundamentu płaszcza, ani murów elewacji. Przed elewacją kościoła płaszcz jest bardzo szeroki – ok. 140 cm i na koronie nosi ślady rozbiórki. Posiada odsadzkę szer. 15 mm na głębokości 45 mm i wyraźne wyrównanie na głębokości ok. 120 cm od poziomu krawężnika. Spojony jest bardzo twardą zaprawą wapienno-piaskową, gruboziarnistą, w kolorze ciemnoszarym. Narożnik północny wykonany jest prawie w całości z cegły palcowanej o wymiarach 60-70 x 120-130 mm. W środkowej partii poniżej linii wyrównawczej, z tej samej cegły wykonane jest płaskie nadproże długości 78 cm, być może łuk odciążający? (…) Płaszcz zakrywa elewację kościoła, na której poniżej kamiennego cokołu założonego w 1844 r. zachowały się fragmenty tynku pomalowanego na kolor czerwony (…). Dolny fragment środkowego otworu zamurowanego kostką na wzór romańskiej, wypełniony jest cegłą maszynową (…). Płaszcz zakrywa również południowy narożnik elewacji. (…) W wykopie przed elewacją kościoła odsłonięto również fragmenty dwóch prostopadłych, kamiennych murów. Mur płaszcza osadzony jest w nich uskokowo w szerokich bruzdach. Mur północny (A) dochodzący do narożnika kościoła zbudowany jest z kamienia łamanego średniej wielkości, na zaprawie wapienno-piaskowej, gruboziarnistej w kolorze szarobrunatnym z domieszką kamyków i z niewielkimi grudkami wapna. Jego szerokość wynosi 90 cm. Zachowany jest pod powierzchnią ulicy, na głębokości ok. 20 cm od krawężnika". Dalej odnotowali: „Mur południowy ma ukośny przebieg i dochodzi do elewacji w odległości 270 cm od jej południowego narożnika. Posiada szerokość 110 cm i zbudowany jest z dużych, łamanych kamieni przekładanych kawałkami cegieł, na zaprawie wapienno-piaskowej, brunatnej, z grudkami wapna. Zachowany jest na głębokości 102 cm od krawężnika (…). Odsadzka muru płaszczowego kończy się na tym murze w odległości 30 cm od jego południowej krawędzi" (il. 24-25).

Ostatnio dokonano niezwykłego odkrycia zachowanego fragmentu wnętrza apsydioli w nawie południowej kościoła. Wybitny konserwator dzieł sztuki prof. Władysław Zalewski pisze następująco: „Prace i odkrycia zapoczątkowane w 1994 roku przez konserwatora zabytków Stanisława Kłosowskiego przy konsultacji i wytyczeniu kierunków działań przez Klementynę Żurowską, pozwoliły w 2001 roku na rozpoczęcie pełnego programu badawczego, odkrywczego i konserwatorskiego (…) prezentującego nie tylko elementy architektury z charakterystyczną obróbka licowej powierzchni ciosów oraz fragmentem dobrze zachowanej posadzki,

[55] W. Niewalda, H. Rojkowska, M. Goras, *Mur klasztorny ss. Klarysek, ul. Grodzka 54. Badania architektoniczne przy pracach izolacyjnych*, mps, Kraków 2008.

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

Il. 24. Widok z góry muru przyległego do północnej wieży wzdłuż masywu zachodniego kościoła św. Andrzeja. Fot. W. Niewalda
Ill. 24. View from the top of the wall adjacent to the northern tower along the westwork of St. Andrew's Church. Photo by W. Niewalda

Il. 25. Relikty murów przyległych do północnej wieży wzdłuż masywu zachodniego kościoła św. Andrzeja. Fot. W. Niewalda
Ill. 25. Remains of the walls adjacent to the northern tower along the westwork of St. Andrew's Church. Photo by W. Niewalda

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

ale także dekorację malarską, jedyna tego typu zachowaną w Krakowie”[56]. Odkrycie ukazało apsydiolę o średnicy około 1,35 m i wysokości 5 m, która poddana została zabiegom konserwatorskim wraz z dobrze zachowaną polichromią w górnych partiach ścian, konchy i glifów.

Przeprowadzone w latach 2006-2008 prace izolacyjne i osuszające miały związek z pojawiającą się wilgocią w przyległym do romańskiego kościoła św. Andrzeja skrzydle klasztornym ss. Klarysek i koniecznością usunięcia zasolenia i zagrzybienia murów. Wyniki badań murów objętych pracami remontowymi przedstawił W. Niewalda w obszernym sprawozdaniu w 2007 roku[57]. Odwołując się do wcześniejszych ustaleń badawczych, wskazanych w przypisie sprawozdania, W. Niewalda relacjonuje, iż: „Romański kościół Św. Andrzeja zaczęto wznosić w XI w. jako fundację rodową palatyna Sieciecha (1079-1098). Ukończony został w obecnej formie w XII w. Prawo patronatu posiadali w nim benedyktyni z Sieciechowa, z klasztoru ufundowanego również przez Sieciecha[58]. Prace badawcze, jak lakonicznie stwierdzono, ograniczyły się do „powstrzymania interwencji budowlanych przed zbędnymi rozbiórkami i rozkuciami ryzalitu wieży południowo-zachodniej”. Nadzór archeologiczny miał za zadanie wyłącznie rejestrację sondażową. W toku prac odkrywkowych ujawniono wątek lica muru południowego wieży o grubości 2 m, który zachował się wraz z fundamentem poniżej posadzki oratorium klasztoru na długości 4,0 m. Tworzą go ciosy z piaskowca łączone zaprawą, układane przemiennie w warstwach o wysokości 14-19 cm i długości 14-75 cm. Odsłonięty relikt osadzony jest na fundamencie z głazów wapiennych w formie zryzalitowania muru korpusu nawy południowej, ujawniając skute lico wyższych partii wieży na grubość około 80 cm ponad poziomem posadzki klasztoru (il. 26-28). Zachowana fragmentarycznie dolna część korpusu wieży południowo-wschodniej od strony południowej ukazuje dwie dolne warstwy cisów piaskowcowych z fundamentem oraz zachowany *in situ* w narożniku ryzalitu cios piaskowca z charakterystyczną obróbką płaszczyzny licowej „w jodełkę”. Brak analizy nawarstwień archeologicznych i rozpoznania profilu wkopu fundamentowego pod posadzką oratorium, poniżej odsłoniętego reliktu, do poziomu stopy fundamentu, znajdującego się na głębokości około 2 m poniżej odsłoniętych fragmentów, przekreśliło możliwość wyjaśnienia kontekstu stratygraficznego z warstwami archeologicznymi. Można domniemywać, że powtórne przemurowanie skutego lica ułomkami ceglanymi i gruzem wapiennym nastąpiło w czasie wznoszenia barokowego sklepienia nad pierwotnym gotyckim skrzydłem zachodnim klasztoru, które dobudowano do korpusu wieżowego jeszcze w XIII w. W sprawozdaniu z badań stwierdzono, iż: „badania architektoniczne w kaplicy wykazały, że ściany zachodnia i wschodnia kaplicy zostały wstawione pomiędzy istniejące obiekty, przy czym dla powiększenia wnętrza kaplicy skuto kamienną ścianę kościoła na grubości około 60 cm”[59], nie podając jednak żadnych dowodów takiej kolejności wykonanych przeróbek.

---

[56] W. Zalewski, *Prace konserwatorskie przy odsłonięciu i ekspozycji rezerwatu romańskiego we wnętrzu kościoła św. Andrzeja w Krakowie (2001-2003)*, [w:] *Lapides viventes. Zaginiony Kraków wieków średnich*, Kraków 2005, s. 121-126.

[57] W. Niewalda, *Sprawozdanie z badań: Kościół św. Andrzeja w Krakowie, kaplica po południowej stronie kościoła, rejestracja wątków i analiza stratygraficzna*, mps, Kraków 2007.

[58] B. Krasnowolski, W. Niewalda, *Układy urbanistyczne Okołu – próba rekonstrukcji*, TKUiA 15, Kraków 1981; także: W. Niewalda, H. Rojkowska, M. Bicz-Suknarowska, *Zabudowa ulicy Kanoniczej na tle urbanistyki średniowiecznego Okołu*, [w:] *Sztuka około 1400*, materiały z sesji SHS 1995, Poznań 1996.

[59] W. Niewalda, *Sprawozdanie z badań*, *op. cit.*, s. 4.

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

Il. 26. Relikty osłoniętych w oratorium klasztoru ss. Klarysek dwóch warstw lica muru z kostki romańskiej na fundamencie południowej wieży kościoła św. Andrzeja (26.09.2007). Fot. M. Grychowski

Ill. 26. Remains of discovered two layers of wall surface built of the Romanesque cube on the foundations of the southern tower of St. Andrew's Church, oratory of monastery of Saint Clare (26.09.2007). Photo by M. Grychowski

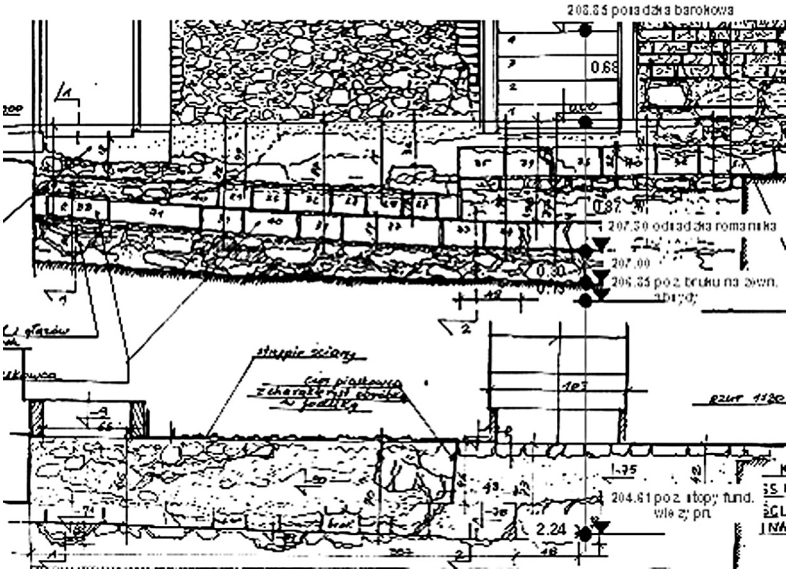

Il. 27. Fundamenty i dwie warstwy skutego lica muru z kostki romańskiej w południowej wieży kościoła św. Andrzeja. Ryc. W. Niewalda

Ill. 27. Foundations and two layers of destroyed wall surface built of the Romanesque cube in the southern tower of St. Andrew's Church

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

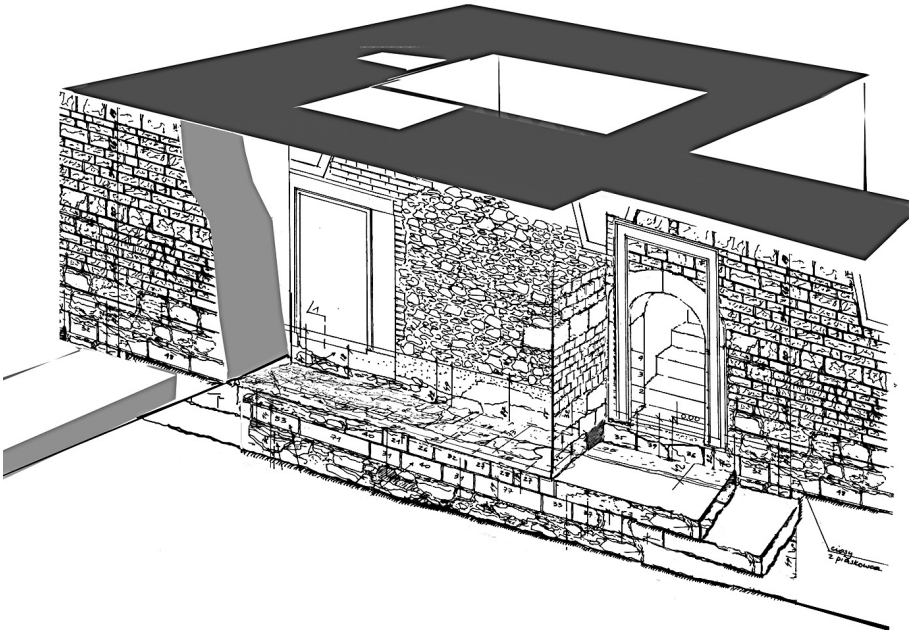

Il. 28. Rysunek aksonometryczny odkryć W. Niewaldy w kościele św. Idziego na Okole, korpus z wieżą narożną, koniec XI w. Oprac. autor
Il. 28. Axonometric drawing of W. Niewalda`s revelations in the church of Saint Giles in Okół, corpus with the narrow tower, end of XI c. Edited by the author

Jaką zatem pełnił funkcję i jak wyglądał narożnik południowo-zachodni w czasach poprzedzających redukcję grubości muru dolnej kondygnacji wieżowego masywu zachodniego i intencjonalne skucie tej części muru? Fakt skuwania murów romańskich unaocznił zachowany pod posadzką oratorium *in situ* ryzalit, będący pierwotnym obrysem korpusu budowli. Południowy mur wieży miał przed skuciem 2 m grubości w partii fundamentowej oraz w części partii nadziemnej. Hipotezę o istnieniu w murach kościoła św. Andrzeja pozostałości starszej romańskiej budowli A. Grygorowicz sugestywnie wiąże z potrzebą przeprowadzenia badań wieży południowej w celu potwierdzenia hipotezy dwóch koncepcji budowlanych w ciągu stu lat istnienia obiektu. W latach 60. XX w. W. Zin i W. Grabski pisali: „Romański kościół św. Andrzeja posadowiony został na wcześniejszych substrukcjach murów nieznanej bliżej budowli”[60]. Z jakim fragmentem najstarszej budowli mamy tu do czynienia? Warto zwrócić uwagę na wypowiedź W. Dalbora, iż forma „masywnych prostokątnych wież dostawionych do korpusu kościoła stosowana głównie w Normandii była w czasie budowy kościoła św. Andrzeja zjawiskiem jeszcze dość rzadkim. (…) Ciężkie masywne obronne donżony frontowe ustawione na osi, których przykładów jest bardzo dużo. (…) W Krakowie zrezygnowano z takiego donżonu, decydując się na lżejszą konstrukcję obronną. Można przypuścić, że poza pewnymi trudnościami technicznymi, postawienia ciężkiego masywu na dość grząskim gruncie, przeważyła chęć nadania całości formy lekkiej i smukłej. Posługiwanie się wieloboczny-

[60] W. Zin, W. Grabski, *Wyniki ostatnich badań...*, *op. cit.*, s. 625, 628.

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

mi wieżami osadzonymi na murach korpusu jest starym znanym sposobem. Można by tu się powołać na zachodnią elewację w Wimpfen z X w., choć wieże ośmioboczne są podwyższone później i mają formę burgundzką (…) Podobnie rzecz przedstawia się z izbą międzywieżową". Dodaje jednak, iż „Przy kościołach typu obronnego izba taka górna, czy to w donżonie stojącym przy zachodniej elewacji, czy pośrodku bocznych wież, była potrzebna jako obserwacja i punkt obrony. Jest to obyczaj sięgający czasów jeszcze karolińskich".

Komisja konserwatorska, wizytująca odsłonięte relikty murów romańskich wieży południowej w oratorium klasztoru ss. Klarysek w obecności sprawującego nadzór konserwatorski dr. W. Niewaldy i Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zapoznała się 26 sierpnia 2007 roku ze stanem klasztoru ss. Klarysek i przyległego kościoła św. Andrzeja, a także z wynikami odkryć[61]. Członkowie komisji zdawali sobie zapewne sprawę z powagi problemu badawczego w obrębie wieży południowej, o której Aleksander Grygorowicz w 1986 roku pisał: „znana nam dzisiaj postać romańskiego kościoła jest rezultatem co najmniej dwóch faz – dwóch koncepcji budowlanych (…) odpowiedź dadzą z pewnością dodatkowe badania archeologiczno-architektoniczne w wieży południowej (…) Nie można całkowicie wykluczyć początkowo świeckiego, a w szczególności obronnego przeznaczenia części nawowej z kaplicą w miejscu dzisiejszego prezbiterium"[62]. A. Tomaszewski łączy relikty nierozpoznanej starszej budowli, zachowane pod prezbiterium, z pozostałościami po najstarszej świątyni[63]. 6 marca 2008 roku w biurze SKOZK odbyła się narada w sprawie koordynacji działań SKOZK i Gminy Kraków w ramach planowanej przez władze miejskie wymiany nawierzchni ulic i placów[64]. Odbiór wykonanych prac izolacji pionowej klasztoru ss. Klarysek wzdłuż ul. Grodzkiej odbył się 22 lipca 2008 roku. Inwestycja ta była skoordynowana z prowadzoną przez Gminę Kraków wymianą nawierzchni ulicy i miała na celu wyeliminowanie zawilgocenia odrestaurowanej w 2008 roku kaplicy klasztornej. Te żmudne prace można było wykorzystać pełniej w celu osiągnięcia oczekiwanych wyników badawczych dotyczących wczesnośredniowiecznego Krakowa.

Od dawna istnieje spór o genezę form i technik budowlanych czytelnych do dzisiaj w romańskim kościele św. Andrzeja. Rejestracja wątków murów i analiza stratygraficzna potwierdziła dokonywanie licznych przeróbek najstarszej fazy oraz ukazała nieznany dotychczas dolny fragment wieży południowo-zachodniej, wykonany z ciosów kamiennych wraz z ryzalitem fundamentu. Polemiki o proweniencję wzorów płynących z terenów południowej i środkowej Europy w świetle odsłoniętych murów zachodniej części kościoła wskazują, iż etap ten wznoszono w prostym stylu romańskim, a zastosowanie ze względów estetycznych warstwowo dwubarwnego materiału może świadczyć o wczesnoromańskim korpusie jednowieżowym tej najstarszej budowli.

Wieża południowa wraz z fundamentem o wymiarach 5 x 5 m u podstawy stanowi akcent flankujący od południowego zachodu kwadratowy zarys korpusu nawowego o wymia-

---

[61] Komisja obradowała z udziałem Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Krakowa.

[62] A. Grygorowicz, *Kościół św. Andrzeja...*, *op. cit.*, s. 31-32.

[63] A. Tomaszewski, *Romańskie kościoły z emporami zachodnimi*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974, s. 112-115.

[64] W spotkaniu uczestniczyli: prof. Franciszek Ziejka – przewodniczący, Barbara Kleszczyńska, Agata Mamoń-Prokop, Piotr Białko, Janusz Chwajoł, Andrzej Kurz – członkowie Komitetu oraz dyrektor Biura SKOZK – Maciej Wilamowski. Gminę reprezentowali Stanisław Dziedzic – dyrektor Wydziału Kultury i Dziedzictwa Narodowego Urzędu Miasta Krakowa oraz wicedyrektor tego wydziału – Barbara Turlejska.

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

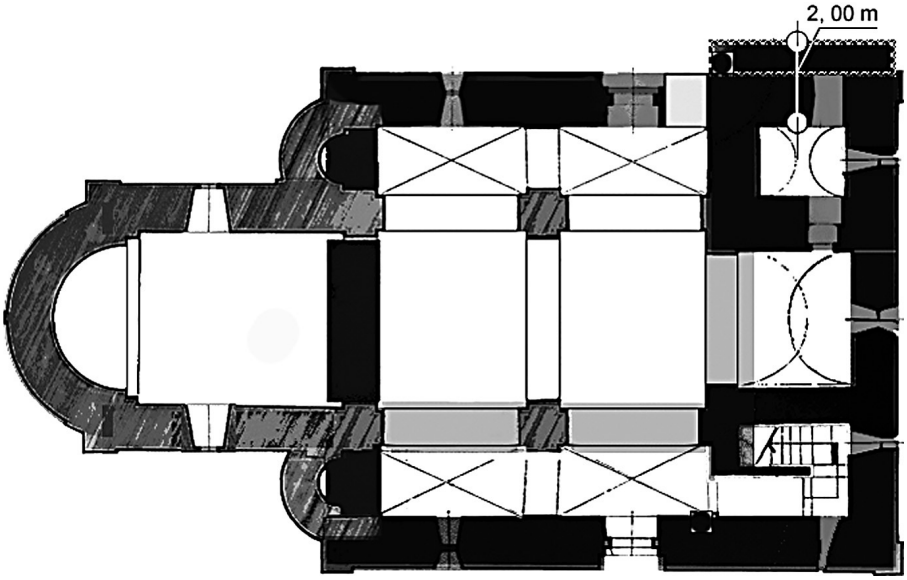

Il. 29. Zarys najstarszych faz palatium Sieciecha i kościoła św. Andrzeja. Oprac. autor
Ill. 29. Outline of the oldest phases of Sieciech's palace and St. Andrew's Church. Edited by the author

rach 19,5 x 21 m. Czy był on pierwotnie zarysem dworskiego założenia palatium palatyna Sieciecha lub fragmentem obronnego gródka na „Okole", być może potwierdzą dalsze badania. Jak dotychczas udało się jedynie ustalić rozbieżność techniki wznoszenia poszczególnych elementów struktury budowli, różnorodność kolorystyczną materiałów kamiennych i odmienność technologii obróbki lica kamiennych wątków ścian, a także różnych poziomów fundamentów w obrębie poszczególnych części budowli. Zarys najstarszej fazy ukazują relikty murów romańskich odsłoniętych w oratorium. Lico muru wieży południowej skuto przed ukształtowaniem dwuwieżowego korpusu zachodniego. Istniejący dziś zrąb ścian magistralnych kościoła św. Andrzeja datowany jest na drugą połowę XII lub przełom XIII w. Są tu widoczne etapy: faza I – wzniesienie prostokątnej budowli wczesnoromańskiej z wysuniętą wieżą w narożniku południowo-zachodnim; faza II – dobudowa do wschodniej ściany prostokątnego prezbiterium z apsydiolami; faza III – rozbudowa wnętrza poprzez wbudowanie czterech filarów dźwigających korpus krzyżowy bazyliki oraz wykształcenie *westwerku* w formie dwuwieżowego korpusu zachodniego z klatką schodową pod wieżą północną (il. 29).

T. Rodzińska-Chorąży i A. Włodarek w swej najnowszej pracy opisali szczegółowo architektoniczny kształt kościoła i jego najstarsze przemiany[65]. Podsumowując obserwacje z badań fundamentu i dolnych partii murów naziemnych południowej elewacji kościoła, stwierdzają występowanie tu trzech rodzajów kamienia – piaskowca o zabarwieniu szarobeżowym i rdzawym, białej wapiennej „kostki" kwadratowej lub prostokątnej w licu oraz starannie obrobionych ciosów wapiennych. „Dwubarwny wątek muru widoczny miejscami

[65] T. Rodzińska-Chorąży, A. Włodarek, *Romańskie malowidła ścienne w południowej apsydioli kościoła św. Andrzeja w Krakowie*, [w:] *Lapides viventes. Zaginiony Kraków wieków średnich*, Kraków 2005, s. 127-148.

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

w elewacjach jest zapewne układem wtórnym, w którym wykorzystano ciosy piaskowcowe z materiału rozbiórkowego (…) południowo-wschodni narożnik masywu zachodniego wieży południowej (…) wskazuje na intencjonalne skucie dużej części pierwotnego muru tejże. Może to świadczyć o redukcji szerokości masywu wschodniego dokonanej w toku jego przebudowy"[66]. Potwierdzili też powszechne przeświadczenie, iż: „Jeden z najlepiej zachowanych zabytków architektury przedgotyckiej w naszym kraju, wbrew katalogom i obszernej bibliografii, pozostaje nadal budowlą w znacznej mierze nierozpoznaną"[67].

7. Postulaty i preliminaria dalszych badań

Dzisiejszy stan badań pozwala na wysunięcie hipotezy o istnieniu w murach kościoła św. Andrzeja pozostałości romańskiego palatium sieciechowskiego, porównywalnego z innymi palatiami książęcymi i możnowładczymi. Nieznana bliżej najstarsza budowla prostokątna z narożną wieżą południowo-zachodnią i murami obwodowymi nosi ślady przebudowy. Fragment odsłoniętego muru z kostki romańskiej na fundamencie w oratorium skrzydła zachodniego klasztoru ss. Klarysek można interpretować jako wtórnie skute lico najstarszej części *refugium* wieży południowo-zachodniej, wysuniętej przed lico fasady południowej o około 70 cm, będącego ryzalitem *westwerku*. Prostokątna budowla obronno-sakralna palatyna ma do dziś zachowane relikty najstarszego wyposażenia, kamienne obronne mury obwodowe parteru o grubości około 1,5 m, kamienną klatkę schodową na sklepieniu z pierwszej fazy budowy oraz okna strzelnicze w narożniku północno-zachodnim wieżowego masywu zachodniego. Mógł on przylegać w miejscu dzisiejszego prezbiterium do wotywnej budowli sakralnej, mającej związek z narodzinami książęcego potomka w 1086 roku. Po konfiskacie mienia palatyna Sieciecha I na Okole i po wygnaniu z kraju, a także – jak pisze R. Grodecki – po prawdopodobnym oślepieniu palatyna Sieciecha, posiadłości dawnej siedziby zostały być może celowo wraz z innymi dobrami zdewastowane i z rozmysłem niszczone. Tak interpretować można granice destrukcji I fazy budowli zaprezentowane przez A. Grygorowicza. Czy pozostałości tej budowli zechciano ponownie wykorzystać dopiero po zezwoleniu na powrót Sieciecha z banicji do kraju pomiędzy 1100 a 1113 rokiem lub też po jego śmierci w dniu 28 czerwca w opactwie św. Emeralda w Ratyzbonie? Obiekt ten wykorzystano w pełni na cel sakralny dopiero w połowie XII w. Nowe odkrycie ukazuje przejście od budowli jednowieżowej feudalnego *castellum* do fazy rozwiniętego romańskiego dwuwieżowego układu bazylikowego z transeptem.

Wówczas mogła zostać skonstruowana druga – północno-zachodnia wieża, nadbudowana nad kamiennymi schodami wewnętrznymi, będącymi najstarszym systemem obronnym łączącym poziomy galerii strzelniczych i szczelinowych okien skierowanych na północ i zachód oraz najwyższy poziom na koronie murów broniących z góry centralną część Okołu. Sakralizacja obiektu objęła zasadnicze elementy wnętrza, tworząc układ krzyżowej bazyliki z transeptem, poprzedzony prostokątnym zachodnim masywem dwuwieżowym. Można

[66] T. Rodzińska-Chorąży, A. Włodarek, *Uwagi na temat nowych odkryć w kościele pw. św. Andrzeja w Krakowie*, [w:] *Architektura romańska w Polsce, nowe odkrycia i interpretacje*, materiały z sesji naukowej w Muzeum Początków Państwa Polskiego, 9-11 kwietnia 2008, Gniezno 2009, s. 279-294.

[67] *Ibidem*, s. 291.

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

uznać, że drugą fazę kościoła wznoszono według reguły benedyktyńskiej ze względu na istnienie dwóch wież w fasadzie zachodniej, które w epoce romańskiej przysługiwały jedynie katedrom i kolegiatom. Wzniesienie dwóch wież ośmiobocznych było konsekwencją tej fazy przeróbki bryły romańskiej budowli na wzór bazyliki w zespole cesarskich budowli w Golarze, stanowiącej od X w. centrum rezydencjonalnego ośrodka władzy i reprezentacyjną siedzibę cesarzy niemieckich oraz miejsce licznych zjazdów.

Domniemane palatium Sieciecha na krakowskim Okole mogło otaczać „refugium" – mieszkalny obszar broniony z wieży południowo-zachodniego narożnika, której odkryte mury zewnętrzne przyziemia od południa miały grubość 2 m. Czy ów dwór w pierwszej fazie mógł istnieć w zarysie zwartej bryły z narożną wieżą, wchłoniętą w korpus dwukondygnacyjnej budowli? Wieża dostępna z wewnętrznych schodów łączyła część użytkową piętra w zarysie magistralnych murów zewnętrznych. Na parterze o wysokości około 5 m mogły znajdować się pomieszczenia dla służby dworskiej. W pomieszczeniach mieszkalnych piętra o wysokości około 7 m ścianę południową i północną mógłby wówczas przecinać rząd przeźroczy o kształcie biforiów, z których rozciągał się wgląd na cały teren wokół palatium oraz znajdujące się naprzeciw domu wzgórze wawelskie z pałacem książęcym pośrodku centralnokopułowych budowli sakralnych. Od północy mogła być również zrealizowana w pierwszej fazie galeryjka z kształtnych przeźroczy, na którą z placu kształtującego się pośrodku Okołu mogły prowadzić schody pomostowe do pomieszczeń reprezentacyjnych na piętrze. Schody z pomostami mogły łączyć również krenelażowe systemy obronne zewnętrznych murów otaczających palatium. Mogły tu występować znane powszechnie w architekturze romańskiej tego okresu narożne kominki, stropy belkowe, przeźrocza biforiów wsparte kolumienkami, wysunięte na zewnątrz wsporniki, konsole, krokształty, otwory strzelnicze, wykusze, fryzy arkadkowe, blanki wieńczące mury i basztę, krenelaże i inne elementy sztuki obronnej. Dawna bryła, zachowana do dziś w zarysie dolnych partii kościoła, oznacza się warstwowym wątkiem kamiennym z poziomymi pasami czerwonawego piaskowca (il. 30-32). Wyburzenie górnych partii tej najstarszej budowli i przemiana struktury obiektu na dwuwieżową bazylikę nastąpiło w II fazie. Wprowadzono wówczas nowe rozwiązania techniczne, nadbudowano pełne ściany zewnętrzne nowej, skromnej, dostojnej w wyrazie i nader surowej budowli sakralnej jednolitym wątkiem kamiennym. Ściany i nowe filary przenosiły ciężary gurtów, sklepień, a nawet – jak sugeruje W. Dalbor – być może usytuowanej centralnie trzeciej wieży na przecięciu nawy i transeptu.

Zabudowa mieszkalna średniowiecznego Okołu od tej pory była sukcesywnie przekształcana. Nowością na przełomie XII i XIII w. było łączenie dawnych kamiennych domów mieszkalnych w ul. Kanoniczej na istniejące do dziś nowe solidne budowle, w których można było bezpiecznie chronić się wraz z dobytkiem przed pożarem, kradzieżą i napadem zbrojnym. Reasumując, można stwierdzić, że dotychczasowe wyniki badań stratygrafii budowli z lat 1079-1098, wzniesionej przez palatyna Sieciecha, nie ułatwiają poznania jej chronologii i rzeczywistych faz budowy obecnego kościoła, a także analizy przemian architektonicznych i urbanistycznych tego rejonu dawnego Okołu. Mieszkalne jamy z okresu przedhistorycznego, zlokalizowane w najbliższym otoczeniu zespołu sakralnego odnalezione około 5 m poniżej dzisiejszego terenu, na rzędnej o wysokości średniej 204,61 n.p.m., są usytuowane właśnie na poziomie stopy romańskich murów fundamentowych. Nie znamy konfiguracji terenu Okołu, a także wczesnośredniowiecznych warstw kulturowych sprzed okresu budowy kościoła. Badania jego północnych murów oraz ścian

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

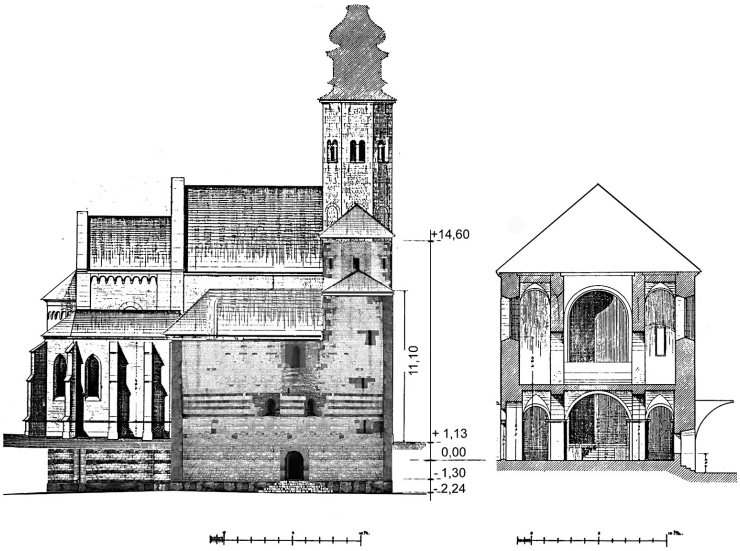

Il. 30. Północna elewacja I fazy na tle widoku kościoła św. Andrzeja według pomiaru W. Łuszczkiewicza. Źródło: W. Łuszczkiewicz, *Architektura romańska kościoła św. Andrzeja w Krakowie*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce", T. VII, Kraków 1906, s. 15, 16.
Ill. 30. Northern elevation of first phase with the view of St. Andrew's Church according to measurement of W. Łuszczkiewicz.

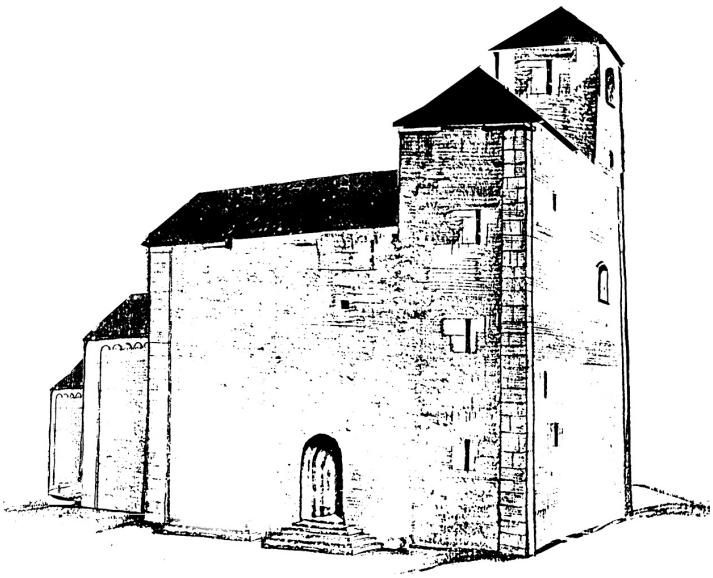

Il. 31. Próba rekonstrukcji bryły I fazy od północnego zachodu. Oprac. autor wg rysunku J. Ekielskiego
Ill. 31. Theoretical reconstruction of shape from the first phase from north-west. Edited by the author based on J. Ekielski's drawing

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

wewnątrz zabudowań klasztornych potwierdziło najstarsze poziomy bruków z „okrzesków" łamanego kamienia wapiennego. Rozpoznanie utwardzonych przejść pieszych wokół obiektu ujawniono w wykopach archeologicznych A. Żakiego z lat 1953, 1954, 1957, 1960, 1963-1964. Najstarsze „chodniki" powstały w wyniku uwarunkowanej genetycznie uzasadnionej tendencji chęci korzystania z bitego pobocza głównie z pobudek kulturowych powstającej tu nowej cywilizacji. Poza rejonem kamiennych zabudowań istniały naturalnie wydeptane ścieżki w terenie humusowym porośniętym roślinnością, służące jako dojścia do otaczającej zabudowy i jam mieszkalnych.

Zasadny byłby również postulat zachowania reliktów odkrytych wątków w skrzydle klasztornym w formie rezerwatu archeologiczno-architektonicznego w celu wykonania dalszych eksploracji badawczych *in situ* metodami nieniszczącymi, choćby porównawczych badań próbek materiału. Czy sugestie te wyprofilują dalszy tok działań? Czy są dziś możliwe metodyczne wykopaliska na całym terenie przyległym do klasztoru wraz ze wschodnią skarpą od strony Plant i najbliższym otoczeniem? Podtrzymując propozycję uściślenia badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce, wydaje się zasadna sukcesywna weryfikacja (w miarę rozwoju wiedzy) stanowiska dotyczącego dziejów tej budowli, która stanowiła ważne ogniwo obronne zespołu osadniczego w okresie najazdu tatarskiego i wielkiej lokacji Krakowa. Domniemane palatium Sieciecha stanowi nadal otwarty problem badawczy. Może on być rozwiązany pod warunkiem wykonania badań stratygraficznych i materiałowo-technologicznych oraz znacznie dociekliwszej próby interpretacji faktów, wynikłych ze skąpych jak dotąd badań archeologicznych. Czy preliminaria dalszych badań pozwolą na weryfikacje tych poglądów – czas pokaże.

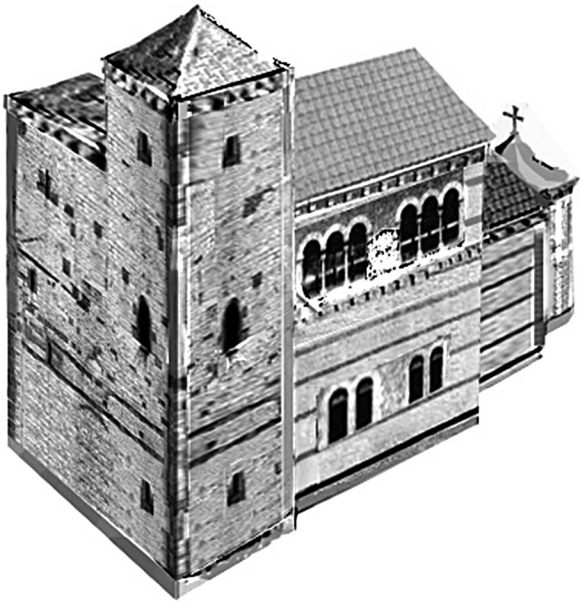

Il. 32. Próba rekonstrukcji bryły I fazy od południowego zachodu. Oprac. autor
Ill. 32. Theoretical reconstruction of shape from the first phase from south-west. Edited by the author

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

Literatura

[1] Adamczewski J., *Nie od razu Kraków rozkopano*, Kraków 1963.
[2] Anonim tzw. Gall, *Kronika Polska*, wyd. V, Wrocław 1982.
[3] Bąkowski K., *Kościółek św. Idziego i św. Andrzeja w Krakowie*, Kraków 1927.
[4] Bąkowski K., *Kraków przed lokacją z roku 1257*, „Biblioteka Krakowska", nr 88, Kraków 1935.
[5] Bochnak A., *Najstarsze budowle wawelskie*, [w:] *Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane Romanowi Grodeckiemu*, Warszawa 1960.
[6] Bochnak A., *Kraków przedromański i romański*, [w:] *Kraków, jego dzieje i sztuka*, Kraków 1965.
[7] Bochnak A., *Polska. Sztuka*, [w:] *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. IV, Warszawa 1970, 197-206.
[8] Borowiejska-Birkenmajerowa M., *Kształt średniowiecznego Krakowa*, Kraków 1975.
[9] Bukowska A., Trzecieski M., *Relikty architektury kamiennej na Wzgórzu Tumskim w Płocku – wyniki badań weryfikacyjnych*, [w:] *Architektura romańska w Polsce, nowe odkrycia i interpretacje*, materiały z sesji naukowej w Muzeum Początków Państwa Polskiego, 9-11 kwietnia 2008, Gniezno 2009, 295-321.
[10] Dalbor W., *Kościół św. Andrzeja w Krakowie – feudalne castellum*, [w:] *Prace polskich architektów na tle kierunków twórczych w architekturze i urbanistyce w latach 1945-1995*, t. III, Kraków 1995.
[11] Dąbrowski J., *Kraków, jego dzieje i sztuka*, Warszawa 1965.
[12] Długosz J., *Opera Omnia I-XIV*, ed. A. Przezdziecki, Kraków 1863-1887.
[13] Dobrowolski T., *Sztuka Krakowa*, wyd. 3, Kraków 1964, 57-58, 69.
[14] Ekielski J., *W sprawie genezy architektonicznej kościoła św. Andrzeja*, „Prace Komisji Historii Sztuki", t. VII, 1937, 43-45.
[15] Ekielski J., Świszczowski S., *Krakowski kościół św. Andrzeja w dobie romańskiej*, „Prace Komisji Historii Sztuki", t. VII, Kraków 1937, 61-99.
[16] Firlet J., Pianowski Z., *Z najnowszych badań zespołu katedralnego w Krakowie*, [w:] *I Forum Architecturae Poloniae Medievalis*, Kraków 2007, 33-45.
[17] Firlet J., Pianowski Z., *Nowe odkrycia i interpretacje architektury przedromańskiej i romańskiej na Wawelu*, [w:] *Architektura romańska w Polsce, nowe odkrycia i interpretacje*, materiały z sesji naukowej w Muzeum Początków Państwa Polskiego, 9-11 kwietnia 2008, Gniezno 2009, 251-278.
[18] Gieysztor A., *Przedmowa*, [w:] A. Żaki, *Początki Krakowa*, Kraków 1974.
[19] Grygorowicz A., *W sprawie kościoła św. Andrzeja w Krakowie*, Sprawozdania PAU, t. 53, Kraków 1951.
[20] Grygorowicz A., *Kościół św. Andrzeja we wczesnym średniowieczu*, „Rocznik Krakowski", t. XXXIX, Kraków 1968, 5-37.
[21] Hendel Z., Kopera F., *Kościół św. Idziego w Krakowie*, „Biblioteka Krakowska", nr 29, Kraków 1905.
[22] Jamroz J.S., *Układ przestrzenny miasta Krakowa sprzed lokacji 1257 roku*, „Biuletyn Krakowski", 2, 1960, 10-24.
[23] Jamroz J.S., *Jak powstał średniowieczny układ miasta Krakowa*, Kraków 1971.

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

[24] *Katalog zabytków sztuki w Polsce. Miasto Kraków*, cz. II, *Kościoły i klasztory śródmieścia 1*, red. A. Samek, J. Bochnak, Warszawa 1971.
[25] Kętrzyński W., *Niektóre uwagi o autorze i tekście najdawniejszej kroniki polskiej*, Kraków 1910.
[26] Kętrzyński S., *Gall – Anonim i jego kronika*, Kraków 1898
[27] Kołodziejski S., *Wstęp do studiów nad genezą obronnych rezydencji możnowładczych*, [w:] *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce*, red. Z. Kurnatowska, Poznań 1990.
[28] Kozłowska-Budkowa Z., *Z dziejów kolegiaty św. Andrzeja w Krakowie*, Sprawozdania z posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie, styczeń–czerwiec 1966, Kraków 1967, 163-165.
[29] Kozłowska-Budkowa Z., *Z dziejów kolegiaty św. Andrzeja w Krakowie*, „Studia Historyczne", t. X, Kraków 1967, 23-30.
[30] Krasnowolski B., Niewalda W., *Układy urbanistyczne Okołu – próba rekonstrukcji*, TKUiA, 15, Kraków 1981.
[31] Krasnowolski B., Niewalda W., Rojkowska H., Bicz-Suknarowska M., *Zabudowa ulicy Kanoniczej na tle urbanistyki średniowiecznego Okołu*, [w:] *Sztuka około 1400*, materiały z sesji SHS, 1995, Poznań 1996.
[32] Kurtyka J., *Sieciech palatyn*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXVI, Warszawa–Kraków 1995-1996, 495-509.
[33] Łuszczkiewicz W., *Architektura romańska kościoła św. Andrzeja w Krakowie*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce", t. VII, Kraków 1906, 1-38.
[34] Łuszczkiewicz W., *Najstarszy Kraków na podstawie badań dawnej topografii*, „Rocznik Krakowski", t. II, Kraków 1899.
[35] Łuszczkiewicz W., *O kościele św. Andrzeja*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce", t. VII, Kraków 1906, LXXII.
[36] *Monumenta Meedi Aevi Historica Resgestas Poloniae Illustrantia I-XIX*, Kraków 1874--1927.
[37] Münch H., *Podstawowe problemy urbanistyczne przedlokacyjnego Krakowa*, cz. I, *Kraków wczesnośredniowieczny (do końca w. XII)*, [w:] „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury", t. II, Kraków 1968, 171-185.
[38] Münch H., *Z problematyki urbanistycznej średniowiecznego Krakowa*, Sprawozdania z posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie, styczeń–czerwiec 1966, Kraków 1967, 358-362.
[39] *Najstarsza Kronika Klasztoru św. Jędrzeja 1594-1747 oraz inne historyczne dodatki*, s. 4, Archiwum Klasztoru ss. Klarysek w Krakowie, odpis z 2007 r.
[40] Niewalda W., *Okół krakowski – problemy badawcze i konserwatorskie*, praca doktorska na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej, promotor B.M. Pawlicki, mps w Bibliotece Politechniki Krakowskiej, Kraków 2004.
[41] Niewalda W., Rojkowska H., Goras M., *Mur klasztorny ss. Klarysek, ul. Grodzka 54. Badania architektoniczne przy pracach izolacyjnych*, mps, Kraków 2008.
[42] Niewalda W., *Sprawozdanie z badań: Kościół św. Andrzeja w Krakowie, kaplica po południowej stronie kościoła, rejestracja wątków i analiza stratygraficzna*, mps, Kraków 2007.

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

[43] Pawlicki B.M., *Ze studiów nad dziejami romańskiego kościoła św. Andrzeja i klasztoru ss. Klarysek na krakowskim Okole*, [w:] *Architektura Krakowa – dzieje, badania, odnowa*, Kraków 2003, 173-207.
[44] Pawlicki B.M., *Polonia Minor*, cz. I, „Studia Małopolskie", nr 1/1997.
[45] Pawlicki B.M., *Problemy ochrony dziedzictwa kulturowego w dorzeczu Szreniawy*, [w:] *Interdyscyplinarność w badaniach dorzecza*, red. W. Chełmicki, J. Pociask-Karteczka, Kraków 1999.
[46] Pawlicki B.M., *Z zagadnień kształtowania świadomości tradycji i ochrony dziedzictwa kultury w Małopolsce*, „Studia Małopolskie", nr 1/1997.
[47] Pianowski Z., *Sedes Regni principales. Wawel i inne rezydencje piastowskie do poł. XIII wieku na tle europejskim*, Kraków 1994.
[48] Pruszcz P.H., *Klejnoty stołecznego miasta Krakowa,, albo kościoły i co w nich jest widzenia godnego i znacznego*, Kraków 1861 (wyd. K. Turowskiego), 117.
[49] Radwański K., *Kraków przedlokacyjny, rozwój przestrzenny*, Kraków 1975.
[50] Rodzińska-Chorąży T., Włodarek A., *Romańskie malowidła ścienne w południowej apsydioli kościoła św. Andrzeja w Krakowie*, [w:] *Lapides viventes. Zaginiony Kraków wieków średnich*, Kraków 2005, 127-148.
[51] Rodzińska-Chorąży T., Włodarek A., *Uwagi na temat nowych odkryć w kościele pw. św. Andrzeja w Krakowie*, [w:] *Architektura romańska w Polsce, nowe odkrycia i interpretacje*, materiały z sesji naukowej w Muzeum Początków Państwa Polskiego, 9-11 kwietnia 2008, Gniezno 2009, 279-294.
[52] Różański A., *Schody do nieba – Kościelec Kolski odkrywany na nowo*, [w:] *Architektura romańska w Polsce, nowe odkrycia i interpretacje*, materiały z sesji naukowej w Muzeum Początków Państwa Polskiego, 9-11 kwietnia 2008, Gniezno 2009, 525-544.
[53] Samsonowicz H., *Przemiany osi drożnych w Polsce późnego średniowiecza*, „Przegląd Historyczny", z. 4, 1973.
[54] *Sieciechów*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 10, Warszawa 1889, 490-494.
[55] Świechowski Z., *Budownictwo romańskie w Polsce. Katalog zabytków*, Wrocław 1963.
[56] Świszczowski S., *Kościół św. Andrzeja w Krakowie*, „Ochrona Zabytków", Nr 2, R. II, 1949, 92-108.
[57] Świszczowski S., *Nowe badania nad architekturą św. Andrzeja w Krakowie*, Sprawozdania PAU, t. 50, Kraków 1949.
[58] Tomaszewski A., *Romańskie kościoły z emporami zachodnimi*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974, 112-115.
[59] Urbańczyk S., Pacuski K., Szafrański W., *Płock*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 4, 1970, 151-157.
[60] Wetesko L., *Monarsze fundacje architektoniczne w Wielkopolsce w 2 poł. XI stulecia i ich historyczne konteksty*, [w:] *Architektura romańska w Polsce, nowe odkrycia i interpretacje*, materiały z sesji naukowej w Muzeum Początków Państwa Polskiego, 9-11 kwietnia 2008, Gniezno 2009, 107-127.
[61] Wielopolski A., *Zarys gospodarczych dziejów transportu do roku 1939*, Warszawa 1975.
[62] Wiśniowski Z., *Z dziejów opactwa benedyktynów w Sieciechowie*, „Roczniki Humanistyczne", t. VII, z. 2, 1958, Lublin 1960, 39-40.

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

[63] Wojciechowski T., *Szkice historyczne XI w.*, Kraków 1904.
[64] Wyrozumski J., *Dzieje Krakowa. Kraków do schyłku wieków średnich*, t. 1, Kraków 1992, 118-129.
[65] Zalewski W., *Prace konserwatorskie przy odsłonięciu i ekspozycji rezerwatu romańskiego we wnętrzu kościoła św. Andrzeja w Krakowie (2001-2003)*, [w:] *Lapides viventes. Zaginiony Kraków wieków średnich*, Kraków 2005, 121-126.
[66] Zin W., Grabski W., *Krakowskie średniowieczne urządzenia komunalne*, Sprawozdania z posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie, Kraków 1967, 351-354.
[67] Zin W., Grabski W., *Niektóre problemy stratygraficzne Rynku Krakowskiego*, Sprawozdania z posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie, Kraków 1967, 355-357.
[68] Zin W., Grabski W., *Ostatnie badania nad średniowiecznym zespołem w Grodzisku k/Skały*, Sprawozdania z posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie, Kraków 1969, 334-336.
[69] Zin W., Grabski W., *Ostatnie odkrycia w rejonie kościoła św. Benedykta na wzgórzu Lasoty*, Sprawozdania z posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie, Kraków 1967, 616-621.
[70] Zin W., Grabski W., *Wczesnośredniowieczne budowle Krakowa w świetle ostatnich badań*, „Rocznik Krakowski", t. XXXVIII, Wrocław–Kraków 1966, 53-57.
[71] Zin W., Grabski W., *Wyniki ostatnich badań kościoła św. Andrzeja w Krakowie*, Sprawozdania z posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie, Kraków 1966, 625, 628.
[72] Żaki A., *Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej*, Kraków 1974.
[73] Żaki A., *Początki Krakowa*, Kraków 1965.
[74] Żórowska K., *Tyniec*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich*, red. G. Labuda, Z. Stieber, t. 6, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977, 234, 238.

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ